

NORDISKA KULTUR-
LANDSKAPSFÖRBUNDET

LOMMEN

46

HØST
2011

Indhold:

2	Lommeuld	21	Telefonformidling
3	Ny i styrelsen	22	Telespinn
4	Jacobsstad 2012	24	Slåttefestival 2001
7	Nyt fra årsmøde og styrelse	26	Hø i Danmark
8	Forbundets fremtid	28	Høslæt i Sverige
11	Museumslandskab?	32	Agerhønen i landskabet
12	Forbundets fortid	34	Fællesskabets marker
15	Telemark 2011	36	Æblets historie
19	Tur til Rjukan	38	Mimes Brønn: Åkerø
20	Rjukan som verdensarv	40	Kontaktoplysninger

LOMMEN HØST 2011

Medlemsblad for Nordisk KulturlandskabsForbund

Redaktion: Bjørn Petersen

Layout: Lea Stroh

redlommen@gmail.com

www.n-kf.org

Tryk: Greif, Estland

ISSN 1102-6553

Fotocollage Arne Rohmann og Bjørn Petersen

Lommeuld

I Lommen 46 er der lidt om **uld**. Jeg ville have haft mere, men der er kommet så meget andet stof.

Produktionen af fødevarer betyder meget for hævden af kulturlandskaberne, og fylder meget i vore samtaler, foredrag, tekster, billeder, borde, munde og maver. Fuldt fortjent og til stor glæde.

Men de **tekstilfibre**, som også betyder en masse for, hvordan landskaberne ser ud, har været lidt underbelyst. Det er jeg blevet mere bevidst om, især gennem min kone, Karens interesse for strikning. Et traditionsrigt kunsthåndværk med røde tråde langt tilbage i kulturen, og et rigt mønstret mangefarvet fællesskab som beklæder hele verden med sjove, sære og lærerige dessiner.

Dybt engagerede og kundskabsrige især-kvinder fra hele verden foranstalter strikkesymposier; forsker i teknikker og fåreracer; genopliver glemte mønstre og vikler aktuelle tråde videre ud eller ind.

I Norden står både traditionsstrikingen og den historiske og arkæologiske tekstilforskning stærkt. Gavstriks symposium i Härnösand i 2010 (kort efter NKF's årsmøde i Jokkmokk) rummede oplevelser med dyb forankring i Hälsinglands kultur og natur; blandt andet industrikultur med Hälsinglands Linspinneri.

I 2011 fandt symposiet sted i det færøske kulturlandskab, og i 2012 bliver det Island. Der har NKF aldrig haft årsmøde endnu.

Disse linjer skrives i et andet spændende og stærkt fåre-påvirket kulturlandskab: Den ekstremt velbevarede tidligere skipperby Sønderho på Fanø i det grunde sydvestdanske vadehav.

Under den 3 dages strikkefestival er øen fyldt med ca 6000 strikkeglade især-kvinder, som frekventerer foredrag og kurser om allemulige aspekter af strik. Og af førende strikkedesigneres salgsudstillinger mm. Telespinn er ikke repræsenteret her, men kunne være det. Duodu fra Norge er her. Uldsnedkeren bor her med sin butik og sine ca 100 pelsfår, som er med til at holde det fanøske marsklandskab

græsset - ligesom butikken, og strikkefestivalen, og Christel Seyfarths berømte strikkebutik i Nordby er med til at holde den lokale økonomi oven vande trods stigende vandstand i Vadehavet.

Lommen bringer en lille smule tekstil-relateret stof denne gang. Og håber at flere vil bidrage med mere i samme tråd i kommende numre!

Men OBS:

Lommen 47 kommer i **våren 2012** som et temanummer om genetisk mangfoldighed i dyrkede **kornsorter / sådesslag / cerealier**.

Svedjerug fra "Økologisk specialkorn". Foto Bjørn Petersen

Redaktionen samarbejder med gode folk om at skaffe interessante artikler og billeder. Men Lommen bringer også meget gerne materiale produceret eller fremskaffet af jer medlemmer og andre læsere. Senest 15/2 2012, gerne længe før.

Bjørn Petersen, redaktør

Medlem af styrelsen igen:

Mats Folkesson

Jag är född 1950, uppvuxen i Göteborg. Skulle blivit gymnastiklärare men blev länsantikvarie istället! Läste historia, arkeologi och etnologi vid universitetet, kompletterade med lite socialantropologi och kulturgeografi. Har arbetat i Hallands län på den svenska västkusten, söder om Göteborg, med kulturmiljövård sedan slutet av 1970-talet. Blev tidigt intresserad av det landskap som för oss antikvarier mest var en kuliss till fornminnen och byggnadsminnen och tog kontakter med kulturgeografer och naturvetare för att lära mer. En av dem jag tidigt träffade, var allas vår Kelvin, som naturligtvis omgående rekryterade mig till förbundet där jag varit medlem sedan dess och deltog på det första årsmötesarrangemanget på Åland 1987.

Arbetade som antikvarie på Hallands länsmuseum 1976-92 och medverkade då till att det togs fram kulturmiljöprogram för alla kommuner, som underlag för kommunernas översiktsplaner, samt bevarandeplaner för samtliga städer. Intresserade mig som sagt tidigt för landskapets innehåll och har sedan jag kom över till länsstyrelsen 1992 fortsatt med det arbetet i samarbete med mina kollegor inom naturvården och externa konsulter med olika kompetenser (kulturgeografer, biologer etc). Jag har som länsantikvarie varit ansvarig för arbetet i länets tre kulturreservat (Äskhult, Mårtagården och Bollaltebygget) och samarbetat med

Foto Bjørn Petersen

Foto Flemming Thorning-Lund

naturvården i fler naturreservat med tydlig agrar präglning.

Jag har alltid betraktat förbundets årsmöten som årets viktigaste fortbildning och deltagit vartannat - vart tredje år i mån av tid. Sedan 1993 har min hustru Margareta Slavik också deltagit och efter många möten har årsmötena blivit kära återseenden med många fleråriga medlemmar, nästan som "släkträffar"! Jag har tidigare suttit i styrelsen och avgick på årsmötet 2006, det möte som då Halland var värd för - en del av er minns säkert om inte annat den storstilade middagen på Tjolöholms slott! Dessa år i styrelsen fick mycken kraft ägnas åt att få ordning på en ekonomi som närmade sig konkursens brant efter några årsmöten med höga kostnader och för låga intäkter! Men det ordnade upp sig genom bla ett årligt bidrag från det svenska riksantikvarieämbetet.

När jag i januari fyllde 61 tog jag på eget initiativ ett steg åt sidan och arbetar inte längre som länsantikvarie utan med mer avgränsade arbetsuppgifter som kulturreservat, fornvård och kommunala kunskaps- och planeringsunderlag. Jag avser gå i förtida pension årsskiftet 2012/13.

Jag ser fram emot att ta nya tag i styrelsen och att få se er på förbundets fantastiskt intressanta, lärorika, inspirerande och - inte minst - trevliga årsmöten! En viktig uppgift för styrelsen och förbundet framöver blir att rekrytera nya, unga medlemmar! Vi behöver en tillströmning av medlemmar som i sitt dagliga arbete kan påverka frågor om landskapet i förbundets anda och riktning!

På gjensyn! Mats Folkesson,
Heberg och Halmstad, Halland, Sverige

Aspegrens orangeri i dag

Av Carina Wikman och Peter Tigerstedt
Foto Aspegren Stiftelsen

1. Historia

Gabriel Aspegren (1708-1784) är inte lika känd som tex Carl von Linné eller Finlands bereste botanist Pehr Kalm (1716-1779) eller yrkesbrodern Anders Chydenius (1729-1803) som han var samtida med. Aspegren skrev inte böcker eller andra skrifter som finns bevarade för eftervärlden. Ändå har prosten Gabriel Aspegren som verkade i Pedersöre socken på 1700-talet lämnat ett värdefullt arv till kommande generationer - Rosenlunds gård med muromgärdad nyttoträdgård.

Aspegrens trädgård grundas

Aspegren var mycket intresserad av de för tiden nya idéerna om att utveckla jordbruket, han drömde om en egen gård att bruka. Möjligheten uppenbarade sig då Aspegren valdes till präst i den stora Pedersöre socken. Han fick mycket snart rätten till att bruka Rosenlunds backe, skattefritt i femtio år. Området var en stenig skogsbacke med fattig mark och sumpområden. Skog röjdes, stenar bröts och redan tre år senare var prästgården uppbyggd. Följande år blev den lilla trädgården med två terasser och stenmur runtom anlagd alldeles vid prostgårdens södra gavel.

Stora trädgården byggdes i två avsatser, omfattade nästan en hektar och omgärdades helt av en stenmur som var ca 1,5 m hög. Inne i trädgården lät Aspegren anlägga två stycken fiskdammar. Den ena av dammarna är sprängd i berg och stensatt.

Den stora trädgården byggdes mellan 1760-1768, och när den var färdig var den en enastående trädgård i barockstil som väckte mycket uppmärksamhet med sin form, storlek och växtlighet och framför allt med sitt nordliga läge.

Byggnaderna på Rosenlund

Mitt i trädgården byggdes ett tolvkantigt lusthus i två våningar med en liten källare. Lusthuset hade åtta fönster, dörrar i fyra vindriktningarna, och i överbyggnaden tio fönsterluckor. Längs ner i trädgården lät Aspegren bygga ett Orangeri med "drefgrav" Orangeriets nedre del var byggd av tegel och med överbyggnaden i trä.

Byggnadsritningarna till lusthus och orangeri i Aspegrens trädgård är i dag inte kända, men de yttre måtten och fönsterstorleken är densamma som anges i boken av Petter Lundberg: "Then rätta Swenska Trädgårdspraxis eller kort underrättelse huru kiöks, -trä, -örte och lustgårdar tillika med orangerier samt humlegårdar bör anläggas, skiötas och conserveras. Westerås år 1754".

Ytterligare en byggnad på Rosenlund värd att nämna är stenladugården som blev klar 1777. Här visade Aspegren prov på både uppfinningsrikedom och framsynthet. Stenladugården var på sin tid ytterst modern med inomhus brunn och vattenränna för kreaturen. Under ladugården fanns valv för uppsamling av gödsel som mockades ner i valven genom ett hål i golvet i stall och ladugård. Ladugården var även stor för sin tid, rymde 40 kor och 11 hästar. Den beskrevs på sin tid som en av Finlands ståtligaste.

Trädgårdens växter

Om trädgårdens vegetation finns inte mycket antecknat men har nämnts att det växte fruktträd, som t.ex äppelträd, päron, körsbär och plommon och spaljerade fruktträd, hägg, rönn, lind, syrener och vinbärsbuskar samt blomster. Utanför trädgården fanns en kålgård och en humlegård.

Av bevarade dokument vet vi idag att Aspegren hade stor betydelse för utbredandet av potatisen som odlingsväxt i trakten samt att han var den första att odla äpple så långt norrut. 1781 bar ca 20 äppelträd frukt.

Aspegrens efterföljare hade inte samma intresse för trädgårdsodling och trädgården med orangeri och lusthus förföll snabbt.

2. Återuppbyggnaden

Aspegrens trädgård var en mycket tidig och ovanligt påkostad representant för prästgårdsträdgårdarna i Finland och ger en bild av Aspegrens och många senare finländska prästers folkbildningsambition. Trädgården var redan på sin tid välkänd och omnämndes i tyska trädgårdsskalendor för sina nordliga odlingar och speciellt fruktträd.

Trädgården struktur har dock motstått tidens tand och fått förbli orörd fram till i dag. Från Aspegrens tid finns stenmurarna nästintill helt intakta, stora trädgårdens portbyggnad samt portöppningarna och de båda fiskdamarna. Av byggnaderna finns stenladugården kvar samt grundstenarna av ria-, salpeter- och tobakslada. Prästgårdsbyggnaden samt flygelbyggnaderna är på sina ursprungliga platser, men har tillkommit senare.

Rosenlundområdet har genom tiderna förblivit i kyrkans ägo. Fram till slutet av 1900-talet fungerade prästgården som bostad för prästfamiljen.

Området med byggnader och stenmurar får enligt skyddsbestämmelser inte rivas eller förstöras. Detta hade stor betydelse då visionerna om ett återskapande av trädgården skulle förverkligas.

Prästgårdsbyggnaderna, stenladugården och Aspegrens trädgård omges ännu idag av öppna åkrar och ängar och utgör en unik agrar miljö i centrum av Jakobstad, vilken inte har motsvarighet i hela Norden.

Våren 2000 tillsattes en arbetsgrupp för att utreda förutsättningarna för en renovering av Aspegrens trädgård. Museiverket förordade projektet och betecknade det som "banbrytande och ett av de mest omfattande rekonstruk-

tionsförsöken i sitt slag" och att trädgården var "obestridligen den mest betydande av trädgårdarna från mitten av 1700-talet"

Projektet igångsattes med Pedersörenejdens kyrkliga samfällighet som huvudman och med EU-bidrag samt bidrag från de omkringliggande kommunerna. Trädgården med orangeri och lusthus uppbyggdes under 2001-2003.

Målsättningen var att återställa Aspegrens båda trädgårdar enligt hans anda, dels till en nyttoträdgård med för 1700-talet tidstypiska växter, dels till en trädgård med dagens upplysningsverksamhet.

Aspegrens trädgårdsförening var 2002-2005 med i Interreg III B projektet Crossing Fences inom ramen för det europeiska "Green heritage" som syftar till att kartlägga, utveckla och marknadsföra traditionella park- och grönområden.

3. Verksamhet

I slutet av 2001 bildades en intresseförening med syftet att främja och sprida intresset för trädgårdsodling samt att fördjupa medlemmarnas kunskaper om trädgårdsodlingens historia och landsbygdens traditioner.

Efter att projektet med uppbyggnaden av trädgården var slutfört övertog Aspegrens trädgårdsförening det fortsatta utvecklandet av trädgården med hjälp av EU-bidrag i form av ett utvecklingsprojekt och senare med stöd från samfälligheten, staden, kulturfonder samt andra fonder och stiftelser.

Lite av Aspegrens trädgård med prästgården i bakgrunden

Rosenlunds museum med traditionell odling i förgrunden

Stiftelsen Aspegrens trädgård bildades 2007. Sedan 1.11.2008 fungerar Stiftelsen Aspegrens trädgård som huvudman för Rosenlundområdet med byggnader. Stiftelsens syfte är att förvalta och utveckla Aspegrens trädgård på Rosenlund i Jakobstad samt väcka och främja intresset för trädgård, jordbruk, miljö, hantverk, historia och hembygdsarbete. Skapande av de ekonomiska förutsättningarna för verksamheten är viktig. Stiftelsen Aspegrens trädgård tar emot donationer för bevarandet av Rosenlund och dess omgivning med Aspegrens trädgård.

På området i dag finns Aspegrens trädgårdsförening som bidrar till trädgårdens skötsel och Pedersörenejdens hembygdssällskap som upprätthåller ett hembygdsmuseum i stenladugården.

Stiftelsens förvaltar och utvecklar Rosenlundområdet i samarbete med Pedersörenejdens hembygdssällskap rf och Aspegrens trädgårdsförening rf. I dag stöds verksamheten genom verksamhets- och projektbidrag från stad och kommuner i regionen, Österbottens förbund samt olika kulturfonder och stiftelser.

Evenemang - trädgård och kultur

Aspegrens trädgård har utvecklat en omfattande trädgårds- och kulturell verksamhet och kan bjuda en mängd aktiviteter och upplevelser. Genom guidningar och aktiviteter kan såväl vuxna som barn utöva sitt intresse för trädgård, konst, traditioner och hantverk.

Många av aktiviteterna sker i samarbete med skolor, institut, kulturinstanser, konstnärer och föreningar.

Orangeriet som återuppbyggs på den ursprungliga stengrunden inrymmer ett kafé, Café Örtagården, och en liten trädgårds-bod som håller öppet under sommarmånaderna. På beställning kan man även få lunch, kvälls- vard, festsupé eller festbuffé. Orangeriet kan hyras för fester och tillställningar, konferenser och möten året om.

Kaféet fungerar i symbios med trädgården. I trädgården odlas grönsaker, frukter och bär för kaféets behov. I kaféet tas skörd tillvara och nya produkter förädlas.

Barn och Unga

Barn och unga kan komma till trädgården och delta i temaguidningar, lektioner och aktiviteter speciellt utformade för olika åldrar. Skolor, förskolor, lägerskolor och daghem besöker regelbundet trädgården.

Aspegrens trädgårdsförening har varit med om att forma en skolgård genom Interreg IIA-programmet för Kvarken-MittSkandia. Deltagande skolor är Lagmans skola i Jakobstad och Bölenge skolan i Umeå. Projektet målsättning var att skapa estiskt tilltalande och funktionella skolgårdar och skolträdgårdar som kan användas som pedagogiska uterum med möjlighet till undervisning, rekreation, lek, reflektion, fysisk aktivitet och

mötesplatser för större och mindre grupper. Skolgårdarna ska bli modeller för andra skolor i Jakobstad och Umeå och i övriga Finland och Sverige.

4. Framtiden

Målsättningen är att Rosenlundområdet med Aspegrens trädgård skall vara öppet och tillgängligt för allmänheten samt väcka intresse för och förmedla kunskap om trädgård, jordbruk, miljö och kultur.

Trädgården skall utgöra en resurs och kunskapsbas för utbildande och forskande verksamhet. Skolor i närområdet skall kunna använda sig av trädgården i undervisningen.

Aspegrens trädgård skall utgöra en plats för rekreation, hälsa och välbefinnande, meningsfull sysselsättning och fritid. Till trädgården skall människor kunna komma för att njuta av natur och miljö, för att koppla av och varva ner och för att återuppbygga hälsa och välbefinnande. Trädgården skall utgöra en resurs för människor.

Rosenlundsområdet skall utgöra en plats där kulturhistoria, trädgårdsodlingens historia och landsbygdens traditioner förmedlas hand i hand med nyskapande och kreativ verksamhet. En förening av gammalt och nytt i växelverkan mellan stad och landsbygd.

Vi välkomnar Nordisk Kulturlandskaps Förbund till Årsmötet 28.06 - 01.07.2012 på Rosenlunds prästgård och Aspegrens trädgård med utflykter i trädgårdsstaden Jakobstad med omnejd.

Carina Wikman,

ombudsman Stiftelsen Aspegrens trädgård

Peter Tigerstedt,

styrelsemedlem Stiftelsen Aspegrens trädgård

Nyt fra årsmødet 2011

Årsmøde i Telemark 16.-19. juni 2011

Årsmødet takker alle arrangørerne for et fint tilrettelagt årsmøde. Især Kulturlandskapscenteret i Hjartdal og Ingvill Buen Garnås. Til Ingvill ikke mindst for hendes fine præsentation af musik, sang og dans fra Telemark. Til centeret en særlig tak for generøs støtte.

Årsregnskabet 2010 udviser et underskud på 40.788 sek, hvilket hovedsagelig skyldes større udgifter til bus ved årsmødet i Jokkmokk, valutaudsving og Nordisk Bygd. Prognosen for 2011 siger underskud på 3.000 sek., mens budgettet for 2012 balancerer. Medlemsafgiften fastholdes uændret.

Bjørn Petersen, Ingvill Buen Garnås, Olof Stroh og Heidi Saaristo blev genvalgt til styrelsen. Til afløs-

ning for Anna Westman, der ønskede at udtræde af Styrelsen, blev valgt Mats Folkesson. Velkommen tilbage, Mats! Se præsentationen s 3.

Og tak for indsatsen, Anna! Vi håber at arbejde sammen med dig om konkrete opgaver fremover.

Årsmødet 2013 forventes afholdt i Vestjylland, nær Ringkøbing Fjord og Skjern å. Se Lommen 47.

Efter det formelle årsmøde underholdt Ann Norderhaug og Lena Bergils om **Forbundets 25-årige historie**, og lagde op til en livlig diskussion om Forbundets fremtidige virke. Se s. 8.

Det blev pålagt Styrelsen i videst muligt omfang at inddrage medlemmerne i diskussionen og at strukturere den frem til næste årsmøde i Finland. Her vil fornyelse af Forbundets strategi og virke blive et særligt punkt.

Ann og Lenas beretning vil sammen med referatet fra Årsmødet blive lagt ind på hjemmesiden.

En del af styrelsen: Anna Westman, Olof Stroh, Andreas Øvergaard, Bjørn Petersen, Søren Espersen. Foto Lea Stroh

Nyt fra styrelsen

Lea Stroh bruger ca. 2 uger på slutlayout af hver Lomme. Fremover kompenseres hun herfor med gratis deltagelse i årsmødet - og dertil en stor tak!

Nordisk Kulturfond og Norsk Kulturarv støtter et projekt om en **fælles nordisk netside** om kulturlandskab med store pengebeløb. NKF er opdragsgiver, og samarbejder med projektleder mm, Kulturlandskapscenteret i Telemark.

I **Herand** trues et højt præmieret og nomineret kulturlandskab af kraftværkudbygning.

Styrelsen har samarbejdet med Kåre Nes og Steinar Sørli om en remiss.

Christer Boëthius fortjener egentlig et hedersmedlemskab. Istedet har vi valgt at hædre ham ved at producere og udgive en samlet udgave af hans **Ångsdagbok**

från Skenla Hemhage, som har været bragt i uddrag som feuilleton i Lommen.

Også **Olav Tho i Hjartdal** er blevet hædret - med NKF's hedersdiplom, som anerkendelse af hans fine arbejde med at hævde sin fantastisk smukke og artsrige lauvingsli.

Fler medlemmer gir mer effekt. Personlig kontakt virker mest. **Hver og en** bes gjøre en innsats!

Vi ønsker en oversikt over medlemmenes **spesielle kompetanser**. Det vil bli utformet et spørreskjema.

En poster til brug ved seminarer, konferencer og lignende vil blive fremstillet gennem Mats, men til alles brug, på de forskellige sprog.

2 finske organisationer har store projekter i gang. Et om Kalevala og Karelia Viena (<http://www.juminkeko.fi/en/>); det andet om samekulturen i Finland. (Samemuseet Siida <http://www.siida.fi/>). Vi ser begge som kommende medlemmer af NKF.

Fremtidens Nordiske Kulturlandskab(sForbund)

På årsmødet 2011 fortalte Lena Bergils og Ann Norderhaug levende om NKF og kulturlandskabets beskyttelse gennem 25 år, og lagde op til debat om forbundets identitet, linje og opgaver.

På det sene tidspunkt nåede vi kun lidt debat om det komplekse emne, men dog en række udsagn, som baggrund for videre drøftelser under andre rammer. Formentlig som del af årsmødet 2012. Det arbejder styrelsen på. Inden da beder vi om skriftlige synspunkter.

Her er stikord fra årsmødet. Alle opfordres til at sende debatindlæg om emnet, og gerne uddybende forklaringer til disse stikordsagtige punkter. Dels debatindlæg til Lommen; dels synspunkter til styrelsen v. Olof Stroh, som vil facilitere debatten.

Forbundet skal

- blive "remissinstans/høringsberettiget" og gøre sig synlig i massemedier som en organisation, der påvirker beslutninger;
- skrive flere remissar (utan att vara formel instans);
- foretage en analyse af kommende trusler mod de nordiske kulturlandskaber især i lyset af de mange kriser, verden står overfor (energi, klima, biodiversitet, sult, muld, vand, økonomi etc.). Opbygning af en kundskabsdatabase over mulige modtræk mod disse trusler kan være et relevant emne for den kommende fællesnordiske web-side;
- øge samarbejdet med andre lande end de nordiske;
- arbejde med at få reformeret EUs skadelige regler;
- selv skaffe midler til opkøb og drift af værdifulde kulturmiljøer. Ligesom t.d. English Heritage i Storbritannien;
- satse på at være et stærkt fagligt kontaktnetværk for studerende og forskere;
- rekruttere yrkesaktive besluttagere gennem klare og tydelige beskrivelser af vore formål og tilbud;
- sørge for at der er god tid til diskussion mellem deltagere i løbet af årsmødeprogrammernes foredrag og ekskursioner.

Mulige former for den videre debat:

Enquete blandt medlemmerne, Workshop for interesserede medlemmer - evt en hel eller halv dag i Jacobsstad i 2012, i tilknytning til selve årsmødet eller en seminardag andetsteds på andet tidspunkt.

Den citerede opfordring gik til medlemmer, vi havde e-adresse til, og affødte disse svar. (Refereret af Bjørn)

Karl-Erik Frandsen:

Det er jo meget ambitiøst, men på den anden side kan Forbundet næppe overleve udelukkende som rejse-arrangør til spændende kulturlandskaber, så noget må der ske, hvis vi skal kunne tiltrække nye medlemmer.

Noget af det mere realistiske er nok at prøve at gøre Forbundet til et netværk for forskere, administratorer og politikere samt studenter. Hvis jeg kan bidrage på nogen måde til dette, er jeg villig til at prøve.

Gerd-Birgit Tjomsland:

Jeg oppfatter det slik at det meste av det som nevnes under "Forbundet skal" er fanget opp av "Retningslinjer for Nordisk Kulturlandskabsforbunds arbejde 2007 - 2011". I disse står forbundets mål og dessuten ramset opp en rekke oppgaver. Jeg synes retningslinjene gir en god beskrivelse av mål og at de oppgavene som står der fortsatt er viktige (de er vel satt opp i prioritert rekkefølge?). Men kan det være en ide at medlemmene inviteres til å komme med forslag til revisjon av disse retningslinjene?

Min kjepphest er informasjon.

Det er fortsatt et stort behov for god informasjon om kulturlandskapet; om hva det er, om utviklingen og hvilke utfordringer og tiltak som trengs m.v. Jeg tenker både på informasjon til forskere og studenter, til lærere, til bønder og til folk flest (herunder hører politikere).

Et av punktene du nevner er at forbundet skal satse på "at være et sterkt fagligt kontaktnetværk for studerende og forskere". Ja, dette er viktig. Internett kan bidra. Men jeg er opptatt av at også bønder, skolelærere og elever og folk flest lett kan nå informasjon om kulturlandskapet. Bøndernes organisasjoner og blader er særdeles viktig, og også miljøvernorganisasjonene. Det er en utfordring å trekke sammen med andre gode krefter.

Sven Thorsen:

... Forbundet havde den gang flere "muskler", fordi det havde tættere kontakt med mange mere eller mindre toneangivende forskere og administratorer og fordi tankerne om beskyttelse af natur og kulturlandskab den gang havde medvind. Siden vendte vinden og forbundet har mistet kontakten med de fleste af dem, der havde mulighed for at påvirke "udviklingen".

Det positive er, at forbundet - trods alt - har formået at overleve, hvad der er forudsætningen for at det har en fremtid, hvor det - med lidt held - kan påvirke "udviklingen".

Umiddelbart synes jeg det kunne være interessant at finde ud af hvorfor så mange af dem der en gang var med, ikke er det mere. Om de bare er "kørt trætte", er blevet for gamle eller om det er fordi de har mistet troen på at forbundet har sin berettigelse. Men hvordan det skal gøres ved jeg ikke. En mulighed ville dog være at invitere en mand som Carl-Adam Hägström (finsk forsker der en

gang var meget aktiv i foreningen) med til det næste årsmøde, evt. som oplægsholder.

Gunnar Bejbø:

Nyss hemkommen från Slättekurset på Ryghsetra 7-10 juli, föregått av ett två dagars fagseminarium på platsen, om skötselplaner för slätterängar, i regi av Naturdirektoratet i Norge. Slättekurset (18:e året) är fortsatt livaktigt, och är väl ett bra exempel på kunskapsbyggande kring kulturlandskap! (Sverige saknar kurs av motsvarande format och kvalitet.) Kanske kan NKF (mer än nu) vara "medarrangör" i evenemang med koppling till vår verksamhet? (Utan ekonomisk insats eller större praktisk insats.) För att därigenom få viss publicitet.

Jag är positiv till alla punkter du nämner! NKF måste synas och höras mer för att överleva! Jag tror att en bra och lockande hemsida, med "läckra" bilder från kulturlandskap, bra bilder från evenemang som varit, invitationer och länkar till evenemang som kommer, osv., är av stor betydelse.

Även bra idéer är värdelösa om man inte har tid & kraft att genomföra dem. Jag har länge haft tanken att "Kulturlandskapsläger" i ferietid/sommar med familjevänlig vistelse 7-12 dagar i vacker och spännande kulturlandskapsplats, skulle vara attraktivt. En sådan plats skulle kunna vara:

- * Ett traditionellt smålantbruk/odlingslandskap i vacker miljö;
- * Ett kust-, skärgårds- eller ö-miljö med koppling till lantbruk & fiske;
- * En sätermiljö i Norge eller Sverige;
- * En hyllegård i norska fjordlandskapet.

Tänkbara aktiviteter med koppling till lokal kultur och "etnobiologi" är säkert obegränsade:

- * Praktiskt arbete i landskapet, samt med husdjur, matberedning, hantverk; varvas med god samvaro;
- * Arbete med höskörd, slätter, hässjning. Användande av lie mm;
- * Underhåll eller nybyggnad av hägnader, gärdsgårdar, stenmurar;
- * Arbete med kor, får, getter, hästar;
- * Tillvaratagande av råvaror, matberedning, smör, ost, brödbak, rökning, torkning, etc;
- * Gärna stort inslag av lokalproducerad eller egenproducerad mat;
- * Hantverk med lokal koppling, lokalt material;
- * Demonstrationer, föreläsningar, studiebesök, "prövopåverksamheter";
- * Samverkan/samarbete med lokala krafter/personer med samma kunskap/intresse som NKF;
- * Naturupplevelse, bad, fiske. Gott om "social tid".

Deltagare betalar ca 3000-4000 kr för en vistelse, med enkelt boende.

Förebild: Svenska "Byggnadsvårdsföreningen driver sedan många år populära "Byggnadsvårdsläger" på olika platser i Sverige (och Lettland) varje sommar. Amatörer kommer samman och restaurerar i olika miljöer, under kunnig ledning, ett antal år tills huset/miljön är upprustad.

Så väljer man ett nytt objekt. Verksamheten drivs med stöd av/i samarbete med Riksantikvarie, Länsstyrelse, m.fl. Verksamheten är populär, och har pågått i många år.

Något som skulle vara möjligt i NKF:s regi?

Tillönskar er en (fortsatt) god sommar och ferie!

Jan Lundegrén

har lämnat följande förslag och kommentarer. Han betonar att han är öppen för många andra synpunkter och ser fram mot en fortsatt diskussion.

NKFs målsättning:

Kulturlandskap i Norden och Baltikum skall odlas och brukas så att historiska, biologiska, och estetiska värden bevaras och vidareutvecklas. Samhällsutvecklingen skall påverkas så att alla berörda tvärvetenskapliga kunskaper och erfarenheter beaktas. NKFs viktigaste medel att nå målen är kunskaps- och erfarenhetsutbyte på Nordisk/Baltisk grund där helhetssynen på praktisk och vetenskaplig förvaltning av kulturlandskapet är centralt. I detta arbete skall NKF samverka med berörda myndigheter, forskningsinstitutioner, intresseorganisationer och näringsliv på Nordisk/Baltisk och nationell grund.

NKFs organisation:

NKF är en ideell intresseorganisation med medlemmar främst inom forskning, praktik, förvaltning och organisationer med anknytning till odlade och brukade kulturlandskap i Norden och Baltikum. NKF arbetar främst inom landskapsområdena åker, betesmark, skog och fjäll. Föreningen arbetar enligt stadgar som fastställs av årsmötet.

NKFs medlemmar:

NKFs unika kvalitet är den breda, tvärvetenskapliga synen på bruk och förvaltning av kulturlandskapet. Detta förutsätter en medlemskår med kompetenser inom kulturgeografi, arkeologi, lantbruk och skogsbruk inklusive landsbygdsutveckling och agrarhistoria, biologi och samhällsplanering. Det är av största betydelse att olika kompetensområden är representerade i NKF, främst genom yrkesverksamma medlemmar men också genom seniora erfarenheter med längre överblick på samhällsutvecklingen.

NKFs framtid förutsätter ett aktivt rekryteringsarbete, inte minst vid de arbetsplatser och organisationer där den nyss nämnda kompetensen finns. Det aktiva rekryteringsarbetet bör drivas på olika nivåer, från ministerier och centrala myndigheter till kommuner och enskilda intresseorganisationer. Det sociala nätverk som skapats bland förbundets medlemmar genom NKFs aktiviteter kommer att ha fortsatt stor betydelse för förbundets verksamhetsutveckling.

NKFs aktiviteter och arbetsformer:

Det tvärvetenskapliga erfarenhets- och kompetensutbytet bland medlemmarna måste vara basen för verksamheten. Detta sker bra som idag med seminarier, årsmöten och publikationer. Det är viktigt att NKFs medlemmar får möjlighet att redovisa sina kompetenser inom det tema som är aktuellt på agendan. Parallellt måste förstas extern

och/eller lokal expertis vara välkommen att berika NKF:s aktiviteter. Specialinriktade nordiska seminarier inom ett enskilt fackområde (exempelvis odlingslandskapets botanik) har varit uppskattade komplement till de tvärsektoriella mötena. NKF bör uppmuntra medlemmarna att arrangera seminarier på flera fackområden inom NKF:s kompetenskluster.

Hur skall NKF påverka samhällsutvecklingen? Enligt min mening sker det bäst genom att politiker, myndigheter, organisationer och näringsliv har förståelse och respekt för kulturlandskapets värden. Det är därför det är så viktigt att representanter för dessa verksamheter är väl representerade bland NKF:s medlemmar och deltar i NKF:s aktiviteter. Det är också viktigt för NKF att vara uppdaterad på hur kulturlandskapsfrågorna behandlas i de nordiska länderna inkl. Baltikum.

Jag är tveksam till att NKF skall vara ett remissorgan för behandling av enskilda frågor. Skulle det i så fall vara på central, regional, lokal eller rent av nordisk nivå som NKF skall bevaka och yttra sig i kulturlandskapsfrågor? Och vem eller vilka skulle svara för ett remissarbete där det är just de tvärsektoriella aspekterna som skall belysas. Jag menar att vi bättre når NKF:s mål om vi medverkar till att berörda handläggare och beslutsfattare får del av, och förståelse för, den breda kompetens och erfarenhet som NKF förmedlar i sina aktiviteter.

NKF bör arbeta med en så seriös och kompetent verksamhet att berörda myndigheter och organisationer inom bruk och förvaltning av kulturlandskapet ser våra aktiviteter som en värdefull och viktig del i personalens kompetensutveckling. Så arbetar NKF redan idag men jag är osäker på om berörda funktioner i samhället är medvetna om detta. NKF bör aktivera en marknadsföring av våra kompetenser, resurser och aktiviteter mot de institutioner/organisationer som berör kulturlandskapets bruk, vård och förvaltning.

Aktuella frågor att diskutera inom NKF:

Fyra aktuella temaområden:

- * Energipolitik och landskapsbild (Vindkraft, salixodling/piledyrking mm);
- * Klimatförändringar och skogsbruk (Stormskador, nya trädslag...);
- * Det Europeiska Landskapsdirektivet (Implementering i Norden/Baltikum ...);
- * Arkitektur i det moderna jordbrukslandskapet (Historik, nuläge, framtid...).

Styrelsen opfordrer alle til at kommentere denne debat. Brug gerne Lommen (inden 15/2 2012). Brug også gerne Olof Stroh, som samler og faciliterer debatten. olof@stroh.nu. Og diskuter gerne indbyrdes.

Årsmøtedeltagere på Olav Tho sin gård i Hjørtedal. Foto Tarek Ali

NMF Nordisk Museumslandskabs Forbund

Tekst Bjørn Petersen

"Mennesket er et museumsdannende pattedyr", skrev digteren Per Højholt.

Vi har en stærk og fundamental drivkraft i vores umiddelbare trang til at huske tider og øjeblikke. Og bevare minderne på holdbar sanselig form som fx navne, sange, sagn, urner, gravhøje, fotos, arvestykker, minde-tavler, souvenirs og andre artefakter.

Vi nyder også at samle minderne og systematisere dem, for at vise meningsfulde sammenhænge og historier: Anegallerier, fotoalbums, feriefilm, bøger, mytologier og bygdetun. Og egentlige museer forstås. Også vi nordiske kulturlandskabselskeres lykkelige fordybelse i velbevarede kulturlandskaber, beskrivelser, billeder og modeller, er en manifestation af glæde over fælles erindringer. Og en skabende leg med landskabsmuseale dybder.

Jo højere alder desto større værdi. Og ikke kun selve alderen, men bare faren for at et miljø forsvinder vækker vores interesse og beskyttertrang. Moderne top-kultiverede agersystemer rager os en høstblomst. De aflægs drifts-former har vi øje for, for dér er noget at beskytte, bevare og formidle.

Industrikultur kan godt interessere os, hvis den er i forfald eller nedlagt - eller endnu bedre, hvis den drives aktivt videre med mere eller mindre museale metoder, der ellers generelt er opgivet på grund af dårlig konkurrenceevne. Spinderiet Telespinn falder lidt udenfor. Alligevel kvalificerer det sig. Ikke gennem den nye teknik, det bruger, men dels bidrager det til at bevare arbejdslivet på en landsbygd, der trues af erhvervsmæssig stagnation; dels motiverer det til genoptagen græsning i et landskab, hvor beite ellers var passé. Tøjfabrikken Oleana kan også gå an - fordi det på en god måde bevarer gamle æstetiske værdier ved at genbruge dem.

Turismens kulturlandskaber er interessante, når det er tidlige former, der ikke er (eller en periode ikke har været) lønsomme, og derfor i fare for at forsvinde. Gamle norske træhoteller er et godt eksempel, og keglebaner og gamle forlystelseshaver. Nye hyttegrender i mellem-højfjellet er derimod vederstyggelige, ligesom nye (mini)golfbaner og moderne aktivitetscentre. De mangler museal kvalitet og alders værdighed.

Jeg lyder måske ironisk, men det er jeg ikke. Jeg elsker museer, og føler stærkt for det gamle og forsvindende. Specielt oplever jeg dyb æstetisk glæde ved malerisk eller romantisk forfald. Jeg kan faktisk godt

Litteratur:

Højholt, Per, 1983. "Nuet druknet i latter", Kbh. Schønberg (Praksis. 5)

Westman, A. & H. Tunón, 2009. "Ju förr desto bättre: Kulturarvet som resurs för en hållbar framtid", CBM:s skriftserie nr 26. Centrum för biologisk mångfald, Uppsala. (ISBN 978-91-89232-32-7)

Distribueras via bokhandeln och Sveriges hembygdsförbund <http://www.hembygd.se/index.asp?lev=1030>

begræde, når miljøer i frit forfald restaureres og pudses op til mere velbevaret stand. Måske lidt paradoksalt, men det skyldes vel denne lyst til autenticitet og momentane rejser tilbage i tiden, vi museumsdannende pattedyr har i os.

Hvor vil jeg hen med det?

...Jo, vi skal gøre os klart at det er det, vi er. Og at forbundet i bund og grund handler om at bevare og formidle *de museale kvaliteter* i landskaberne.

Det skal vi gøre os og omverdenen klart. Erkende at det museale og glæden ved det forfaldne er kerneværdier. Bevaring og genopdagelse af teknikker og levemåder, der har vist sig bæredygtige i lange perioder uden moderne ressourcer, som måske snart slipper op, kan også have rent praktisk nytteværdi. - Og det er bare endnu en grund til at det museumsdannende er sundt. (Se den fremragende bog, "Ju förr desto bättre")

Så hvor jeg vil hen er: Jeg er enig i at vi skal fremme rekruttering af nye medlemmer ved at beskrive meget klart og enkelt, hvad forbundet ér, vil og gør. Og det allervigtigste i dén beskrivelse er det museale aspekt. Hvordan vi så lige formulerer det sprogligt er et andet spørgsmål. Men hvis ikke musealiteten står klart, bliver hele billedet mudret.

Hur började det hela?

Om NKF:s tillblivelse

Av Lena Bergils

Preludier

Augusti 1983:

Egentligen föddes Nordiska kulturlandskapsförbundet på ett litet café i Bergen en kall och våt augustimorgon 6/8-1983. Fem personer intog en rejäl frukost som startpunkt före en veckolång resa till spännande västnorska kulturlandskap. Flera ämnes- och sektorsövergripande projekt hade sett dagens ljus sedan mitten av 1970-talet och äntligen började man i såväl forskarsamhället som olika förvaltningar inse, att landskapet är en helhet och att olika discipliner måste samverka både vad gäller dokumentation, bevarande, hävd och utveckling. Många såg behovet av en mötesplats, ett forum, för alla de skiftande intressen som berör kulturlandskapet. Diskussioner pågick på många håll, så även på det lilla caféet. Där blev resultatet att man dessutom borde satsa på något som omfattade hela Norden, att frågorna var så gemensamma för de nordiska länderna att det var viktigt att kunna dela kunskap och erfarenhet över gränserna. "Någon" borde verkligen ta itu med problemet och skapa den där mötespunkten! Så långt var vi som var med eniga - Ann Norderhaug, Thomas Persson, Mary Holmedal-Losvik, Kelvin Ekeland och jag. Men hur? Hur skulle man kunna finansiera själva starten? Hur skulle man kunna nå tänkbara medlemmar? Var skulle man hålla till? Vilket språk skulle man satsa på?

Frågorna blev hängande i luften i nästan tre år.

Oktober 1985:

Hösten 1985 besökte Ann Norderhaug och Ingvild Austad Sverige och Kelvin och mig i Nyköping. Det blev några fina brittsommardagar när vi åkte runt i det sörmländska landskapet och såg litet närmare på särskilt värdefulla agrara miljöer. Min dåvarande arbetsgivare, länsstyrelsen i Södermanlands län, bjöd på tjänstebil och bensin (låter helt osannolikt i dagens Sverige!) som en gest av goodwill. Trots att vi gjorde klart för Ann och Ingvild, att de inte skulle betala något för bensin, så tro inte annat än att det låg en bunt sedlar i gästboken när de åkt.

Vad i allsin dagar skulle vi nu ta oss till? Det var likasom inte "våra" pengar, vi hade ju inte haft några utlägg. Den sedelbunten blev basen för bildandet av "Nordiska förbundet för kulturlandskap". Framför allt fick den betala portot. Under vintern och vårvintern 1986 arbetade Kelvin och jag fram ett förslag till ett möte för att bilda den där efterlängtrade mötesplatsen. Vi hade båda omfattande kon-

Lena Bergils. Foto Lea Stroh

taktnät, och vi gjorde helt enkelt så, att vi skickade ut inbjudningar till alla vi kände och visste var intresserade av frågan och bad dem i sin tur vidarebefordra inbjudan till andra, som kanske kunde tänkas vilja vara med.

Bildandet och den första tiden

Maj 1986:

Den 24 - 25 maj 1986 (med liten tjuvstart kvällen den 23) samlades så 28 personer på folkhögskolan i Nyköping. Mest svenskar förstås, men sex deltagare kom från Norge och en från Finland. Vi hade inte lyckats få en enda dansk till själva mötet, men några hade hört av sig och anmält intresse för frågan. Den 24 maj böljade diskussionerna fram och tillbaka, både kring själva grundfrågan (där alla snart var eniga om behovet) och om olika detaljer. Sen eftermiddag den dagen sjösattes så Nordiska Förbundet för Kulturlandskap.

Utöver debatterna kring namn, procedurfrågor, praktiska och teoretiska aspekter på det nya förbundets verksamhet, hölls flera spännande föredrag, och därtill hann vi med två exkursioner till olika välbevarade och värdefulla kulturlandskap.

Kostnaden för allt utom övernattningsuppgick till 75:- per deltagare. Då ingick frukost, lunch, middag och kaffe alla dagar, lokal, material och buss. Dem som vi inte lyckades inkvartera privat fick betala 30:- /natten på vandrarhemmet (eller 50:- om man inte hade med egna lakan). Den låga kostnadsnivån gick att hålla genom att övertala olika företag och organisationer att ställa upp nästan gratis. För den goda sakens skull. (Också något nästan otänkbart i dagens samhälle.)

Innan vi skildes hade vi beslutat om en interimsstyrelse som skulle fila på detaljer och också fungera som valberedning inför ett möte våren 1987, planerat att äga rum någonstans i Norge.

Oktober 1986:

Men redan i oktober 1986 gick ett första evenemang i förbundets namn av stapeln i Skaraborgs län, där länsantikvarien Birgitta Hjolman ordnat ett helgseminarium kring kulturlandskapets hävd. Även här bidrog ideella och offentliga krafter till att hålla kostnaderna nere. Särskilt trevligt var att det fanns så många olika intressen representerade - natur- och kulturmiljövårdare, förstås, men också jordbrukare, pedagoger, fotografer, arkitekter, hemmaodlare, parkvårdare med mera. Bland de mera minnesvärda men udda händelserna var Kelvins skicklighet att skjuta svan med champagnekork.

Maj 1987:

Det första egentliga årsmötet kom att hållas på Åland, inte i Norge, som i stället skulle stå värd påföljande år. Carl-Adam Haeggström och Marita Karlsson hade gjort ett hästjobb i planeringen av de tre dagarna. Och nu fanns också danskarna med på tåget.

Första dagen innehöll en lång rad föredrag med stor bredd såväl ifråga om ämne som geografisk hemvist. En sann njutning - inte en enda OH-bild!! Ändå satt åhörarna som trollbundna, föredragen var väl förberedda och pauser inlagda. Icke desto mindre rök en svensk akademiker på mig i en paus och talade om hur fel upplagt programmet var. Tänk bara på stackars Christer Boëthius, sitta instängd där hela dagen, han som var bonde och van att vara ute och röra på sig! Litet försiktigt frågade jag Christer hur det kändes? "Helt underbart att bara få sitta här och lyssna!" svarade han. Och med tanke på hur sedan första exkursionsdagens väderlek blev, hade nog flera av oss föredragit att tillbringa också den i en ombonad föreläsningssal. Vi åkte till bland annat till Bomarsund i hällande, snöblandat iskallt regn och med en vind som ven horisontellt i hög hastighet. Några vägrade till och med att lämna bussen även om platserna vi besökte var nedlusade av fornlämningar, ovanliga örter och ornitologiska sensationer klamrade sig fast i klasar i träden. Merparten trotsade dock ovädret.

Årsmötet hölls på en folkhögskola, efter en lunch som bestod av åländska specialiteter. Möteslokalen ångade av väta medan förhandlingarna genomfördes. På eftermiddagen fanns en ny, ordinarie styrelse och övriga funktionä-

rer och stadgar var klubbade.

Nu fanns förbundet på "allvar" och kunde börja arbeta mot de mål som man satt upp redan i Nyköping, att vara (Citat ur protokollet från mötet i Nyköping.):

Ett nordiskt kontaktnät, som kan fungera som stöd för grupper och enskilda i deras arbete med och för kulturlandskapet.

Ett opinionsbildande organ, som är fristående i förhållande till myndigheter.

En aktiv information om kulturlandskapet, dels bakgrund, dels framtid.

Tilläggas kan att den tredje dagen bjöd på strålande för-sommarväder och en fantastisk exkursion till bland annat Nåtö botaniska station. Nu uppträdde också för första gången syndromet med separationsångest - man ville inte skiljas när mötet var slut. Det var så många nya och spännande bekantskaper, det rådde ett slags pionjäranda och glad framtidstro. Många fick sällskap på båtresorna hem från Mariehamn och diskussionerna fortsatte över ett oändligt antal koppar kaffe.

Vad hände sedan?

Efter Mariehamn har följt en lång rad med minnesvärda årsmöten. Och förbundet har faktiskt lyckats med konststycket att varje år hålla en konferens av hög kvalitet i anslutning till mötena. För varje årsmöte kan man nog plocka ut något nyckelord, något som var specifikt för just det mötet. Om jag bara snabbt försöker ta fram mina egna:

Årsmötet 1988 i Vik: Sol, båtfärder, äldre bosättningar i trånga vikar, lövtäkt, kortliar.

Årsmötet 1989 på Mön: Ljuvlig vandring fylld av lustfyllt lärande, söt champagne, glasrabarber.

Årsmötet 1990 i Bohuslän. Mötesplatser för skandinaviska kulturströmningar. Gråärta och krakamärr. Båtfärd med Mats Folkessons musikval och Erling Krogh som utförare.

Årsmötet i Oulanka 1991: Spännande skogsmiljöer, nordfinskt, samiskt, ryskt. Det märkliga köket.

Årsmötet i Maridalen 1992: Sol, sol, sol. Stadsnära kulturlandskap, Vigelandsparken, chi gong. Makalös mat.

Årsmötet i Kerteminde 1993: Geir Sör-Reimes förslag till medlemsraggning. Praktisk inkvartering. Fiskdamm, herrgård, påfåglar. Nyförälskat par färgklick.

Årsmötet i Bergslagen 1994: Två bussar i diket - gudskelov! Dan Andersons stuga. Årsmötesmiddag i tunnel. Bergslagskultur.

Årsmötet i södra Finland 1995: Vilka parker och trädgårdar, osannolika herrgårdar och byggnader! Vansinnigt regnande på plåttak under årsmötet.

Årsmötet i Stavanger 1996: Gamle Salten - Hurtigrutebåt! Makalös skaldjursbuffé, ljunghedsmiljöer. Många småkommuner.

Årsmötet i Sönderjylland 1997: Gråstens slott med park med uttrillade ledamöter, ölköp i Tyskland, gränskultur, prinsessan Diana omkommen.

Årsmötet i Svågadalen 1998: Regn, regn, regn. Glesbygd, finngårdar, gruvor och hyttor; tokig catering, bottenlös sjö.

Årsmötet i Åbolands skärgård 1999: Makalösa kvinnor, gott samarbete mellan myndighetspersoner och lokalbefolkning. Skiftande miljöer från ö till ö. Brunskär. Lokal mat, historier, grön simprom. Tävlrar med Vega som det allra mest uppskattade årsmötet.

Årsmötet på Vega 2000. Oförlikneligt mottagande från öbornas sida. Sjungande kulturchef, sammanhållet program i unik miljö. Tävlrar med Åbolands skärgård som det mest uppskattade årsmötet.

Årsmötet på Skagen 2001: Den stora sanddynen, Laesö, välbevarad bebyggelse, udden.

Årsmötet på Öland 2002: Alvaret, mycket tid för vandring och utbyte av kunskap, världsarv på UNESCO:s lista - Södra Ölands odlingslandskap, omvänd bonde.

Årsmötet på Sveaborg 2003: Befästningslandskap, många småöar i Helsingfors skärgård med lokal kultur, båt, sol, sol Fransk mjölk på vandrarhemmet!

Årsmötet i Möre-Romsdal 2004: Resande möte, effekten av nya broar och tunnlar för ökulturen och de boende, Petrines pensionat i Norrdal, matvandring, Jugendstaden Ålesund.

Årsmötet på Bornholm 2005: Egen kultur, igenväxning, intressanta försvarsanläggningar, arkitektoniskt spännande museer.

Årsmötet i Halland 2006: Äskhult - hur man restaurerar agarhistoriskt landskap, entreprenörer, oafterhärlig årsmötesmiddag på Tjolöholm.

Årsmötet i Hallingdal 2007: Olika säterlandskap, samarbetet med mejeriföretaget Tine, tysk strid, rakfisk.

Årsmötet i Estland 2008: På tvären genom Estlands historia, gamla svenskygder - och nya, märklig järnvägsstation (Haapsalu), fina handarbeten, ryska militärrester, ljuvlig lokal för årsmötesmiddagen.

Årsmötet på Sjaelland 2009. Där var jag dessvärre inte med.

Årsmötet i Jokkmokk 2010. Som för 2009.

Årsmötet i Svartdal 2011. Med bara på ett kort besök.

Vilka har då varit ordföranden?

Ann Norderhaug (N) 1986 - 1988.

Eiler Worsöe (D) 1988 - 1993.

Lena Bergils (S) 1993 - 1997.

Lisbeth Prösch - Danielsen (N) 1997 - 1999.

Arnold Samuelsson (S) 1999 - 2003.

Cristina Prytz (S) 2003 - 2005.

Pål Morten Skollerud (N) 2005 - 2009.

Andreas Övergård (N) 2009 -

Annan verksamhet

Förutom årsmöten, utgivning av tidskriften Lommen minst två gånger per år och (i princip) Nordisk Bygd från årsmötena, har förbundet under sin tid också fungerat som remissinstans i utredningar, gjort egna utredningar i plan- och byggfrågor och ordnat en lång

rad kurser. Så hölls till exempel redan hösten 1987 en kurs på Sånga -Säby utanför Stockholm, under perioden 1988 - 1990 höll anordnade förbundet tillsammans med Länsstyrelsen i Södermanlands län kurser i kulturlandskapets vård, senare under 1990-talet hölls kurser för norska häradsagronomer. År 1997 anordnade förbundet tillsammans med Birgitta Spur på Island en konferens om kulturlandskapet. Representeranter för förbundet har deltagit i åtskilliga konferenser genom åren och då också hållit anföranden och/eller lämnat skriftligt material. Förbundet har varit representerat i redaktionen för det stora bokverket om etnobiologi som utkom under 2000-talets första år. År 1995 inbjöds Nordiska kulturlandskapsförbundet till Strasbourg för att delta i Europarådets arbete med att driva fram en europeisk landskapskonvention.

Problem

Under åren kring sekelskiftet drabbades förbundet av en tillbakagång. Det berodde dels på omvärldsfaktorer, dels på att ekonomihanteringen under något år inte fungerade. Man skall komma ihåg, att styrelsens ledamöter arbetar ideellt och att det ibland är omöjligt att prioritera denna verksamhet. Problemet i ett land fick dominoeffekt och det såg illa ut för förbundets överlevnad. Sedan dess har emellertid en återhämtning skett men förhållandet är ännu ekonomiskt skört.

Det är också svårare idag än för 25 år sedan att bedriva gränsöverskridande verksamhet, och läget är sämre vad gäller såväl ekonomiska resurser i allmänhet till hävd, skydd och bevarande. Därtill har medvetandet hos gemene man - och dessvärre hos samhället i stort - om kulturlandskapets viktiga roll sjunkit och den lagstiftning som finns förefaller vara svår att tillämpa.

EU:s regelverk och bidragssystem har också allvarligt försvårat bevarande och hävd av de för Norden så karaktäristiska formerna av (agrara) kulturlandskap.

Jubileumsmöte i magnifika miljöer

Några personliga noteringar
och intryck av Jan Lundegrén

Lien Fjällgård i Svartdal

Nordiska Kulturlandskapsförbundet genomförde den 16-19 juni 2011 sitt 25:e årsmöte med tillhörande föreläsningar, diskussioner och exkursioner. Mötet genomfördes i magnifika miljöer i Telemarks Fylke i Norge. Samling och start var i Notodden.

Mötet hade samlat 17 danska, 12 svenska, 3 finska, 1 estnisk och sammanlagt 38 norska deltagare inklusive gästande experter på kulturlandskapsområdet. Med andra ord, ett mycket välbesökt möte.

Själva årsmötet omtalas kort annanstans i Lommen.

Lien Fjellgard från 1400-talet

Som basläger för mötet disponerades Lien Fjellgard, en mycket genuin och autentisk sätergård på 700 meters höjd över havet i Svartedal, omkring 50 km väster om Notodden. Gårdens rötter går tillbaka till mitten av 1400-talet. De flesta av gårdens gamla små byggnader var nu mycket pietetsfullt inredda för konferens- och gästverksamhet. Redan här måste nämnas den otroligt höga kulinariska standard, baserad på lokalproducerade råvaror och traditionella menyer som värdfolket och deras medarbetare serverade från tidig morgon till sen afton.

De dagliga exkursionerna i landskapet bjöd på en stor mängd varierande kulturlandskap med allt från världsunik stavkyrka till artrika slätterängar, ödsliga kalfjäll och industrilandskap med otroligt spännande och för mänskligheten avgörande betydelse. Dessutom kunde vi i många områden njuta av orörda naturlandskap med branta fjällväggar, urskogar och vilda, oreglerade vattendrag. Årsmötet missgynnades av ett envist regn, men detta hade ingen påverkan på deltagarnas goda humör eller de studiebesök vi genomförde efter ett mycket ambitiöst program.

Detaljprogrammet för årsmöte och exkursioner finns att läsa på NKFs hemsida www.n-kf.org

Heddal stavkyrka i gott millenniesällskap

Årsmötet inleddes på mycket hög kulturell nivå. Vi besökte Norges största stavkyrka, Heddal, en av millenniets 100 utvalda kulturbyggnader i hela världen. Sannerligen imponerande, inte minst tack vare medverkan av vår ciceron och kyrkosångare Olav Sem. Caféet i Heddalsprostens loge medverkade till att vi fick en utsökt lunch och, efter en trevlig vandring på en informativ kulturstig, ett gott eftermiddagskaffe.

På kvällen i Lien Fjällgård 16/6 medverkade Karl-Erik Frandsen (DK) med ett föredrag om de norska och

Heddal stavkyrka

danska skiftesreformerna i jordbruket på 1700- och 1800-talet. Det var reformer som totalt förändrade den medeltida bebyggelsen och skapade den infrastruktur och markanvändning som vi senare på årsmötet kunde studera i landskapet.

Slätter, hamling och biologisk mångfald

Den 17/6 inledde Inger Svalheim (NO) från Bioforsk med en beskrivning av projektet att göra handlingsplaner för Norges 1000 slätterängar med 2000 ha rik biologisk mångfald. Projektet har kommit långt men bristen på erfarna lantbrukare och betande djur är en hotbild för framtiden. Liknande handlingsplaner och framtidsprognoser för hamlingsskog rapporterades av Ingvild Austad (NO) från Høgskolan i Sogn og Fjordane Fylke. Förmiddagen avslutades av Ingvill Garnås (NO) från Kulturlandskapscentret som tillsammans med lantbrukare Olav Tho (NO) presenterade sitt arbete och gav förutsättningarna för eftermiddagens exkursioner.

Nu väntade en härlig exkursion på slingrande fjällvägar till blomstrande ängar och betesmarker i Svartdal och Hjartdal, två landsbyar på kort avstånd men med skilda traditioner, dialekter och kulturhistoria.

Kvällen avslutades med en högtidlig och glad jubileumsfest i fjällgårdens vackra matsal. Många goda anrättningar serverades och som kronan på verket bjöd Ingvill Garnås med sin bror och inbjuden dansare på en både finstämd och fartfylld föreställning med sång, avancerat spel på 9-strängad fiol och dans, både pardans och akrobatisk Hallingdans. Allt utfört enligt gamla traditioner och i mycket vackra folkdräkter.

Upplevelselandskapet

Lördag 18/6 kom att fyllas med många och skilda upplevelser, men dagen inleddes med ett spännande föredrag av Per Haukeland (NO), Telemarksforskning, som gör en analys av hur den urbana människan och den tillfälliga turisten uppfattar kulturlandskapet. Frågan kan bli avgö-

rande för hur samhället vill påverka och uppmuntra vård och utveckling av kulturlandskapet, särskilt i en glesbefolkad landsbygd. Många exempel hämtades från Seljord kommun, presenterat av Harriet Slaaen (NO). Eftermiddagen bjöd på intressanta studiebesök med både upplevelser och inlevelser.

I Hjartdal besökte vi lokala ullspinneriet Telespinn och en årlig välbesökt slätterfestival. I de norska slättermästerskapen deltog även vår medlem Christer Boëthius (SE) utom tävlan. I NKF kan vi nog betrakta Christer som nordisk kulturlandskapsmästare. Han kan verkligen

svinga en lie. Bilden ovan visar mästerskapens enda kvinnliga deltagare av totalt c:a 60. Den äldste var 94 år !

När alla längtade efter en kopp kaffe och möjligen en liten kaka, hade mötesledningen planerat ett stopp på Nutheim legendariska konstnäs- och turisthotell i Flatdal som drivits i samma familj sedan 1917. Här överraskades vi med en rik och välkomponerad måltid, hembryggt gott öl och dessert med kaffe. För varje måltid vi åt under årsmötet fick vår buss dra allt tyngre last uppför de norska fjällbackarna.

Ekursionen avslutades vid Seljords by djupt nere i Flatdal, där vi diskuterade hur man kan utveckla en traditionell lantbruksmessa "Dyrskuet i Seljord" till en hållbar attraktion för dagens och morgondagens besökare. Seljord har fornlämningar från omkring år 300 efter Kristus. All utveckling i Seljord kräver dyrbara arkeologiska undersökningar.

Tillbaka på fjällgården väntade NKFs jubileumsårsmöte enligt separat dagordning. Vid mötet medverkade Ann Norderhaug (SE) och Lena Bergils (SE) som presenterade en historik över förbundets tillkomst, mål och akti-

Kalfjället, typiskt norskt kulturlandskap

viteter. Årsmötet avslutades med en kort diskussion som skall bilda inledning till översynen av NKFs "Retningslinjer för förbundets arbete" efter 2011.

Från topp och botten

Söndag 19/6 fokuserade vi på industrilandskapet med Rjukan som ett helt fascinerande exempel. Vägen dit gick över Tuddal och en högfjällsplatå på 1200 m där vi lämnade gran, tall och björk djupt under oss. Vi passerade Gaustatoppen, 1881 m, som tyvärr låg gömd i dimma. Hit kommer många turister, både sommar och vinter. Inga älskar fjäll som norrmän.

Djupt under oss, i botten av en trång dalgång, väntade nu ett besök i Rjukan. Ett unikt industrilandskap som grundade sig på den mycket stora tillgången till vattenkraft. Det var här vetenskapsmannen Birkeland och ingenjören Eyde etablerade tillverkningen av Norgesalpeter genom att med elektrisk högspänning binda luftens kväve till nitrater, som än idag är världens viktigaste konstgödsel.

Fjällgårdsvärdinnan Mette Lien och årsmötesvärdinnan Ingvill Garnås från Kulturlandskapscentret skapade en varm och glad atmosfär under hela årsmötet

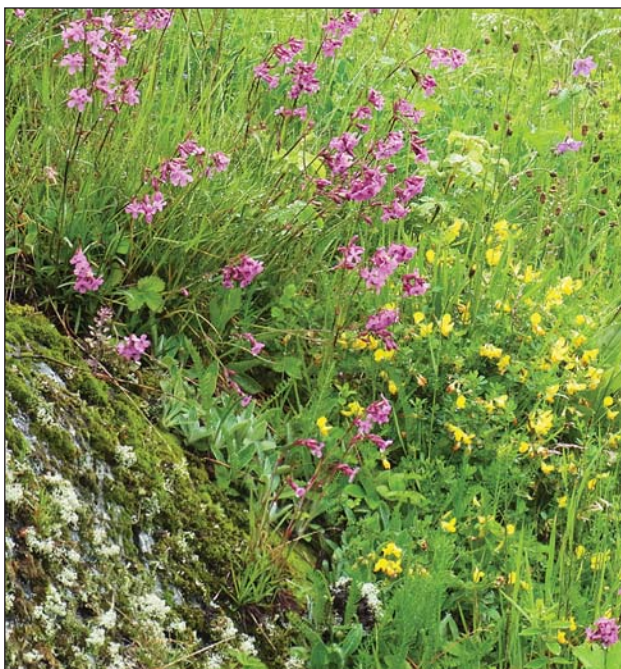
Idag återstår en bråkdel av Rjukanforssen. Nu leds vattnet i tunnlar till underjordiska kraftstationer

En gång världens största kraftstation på fjällväggen i Rjukan är nu museum

AMMONIA vid kajen i Rjukan

Vid industriprocesserna i Rjukan uppstod en biprodukt, tungt vatten, D_2O , som Tyskland, under sin ockupation av Norge, kunde använda för utveckling av atomvapen. Detta ledde till mycket dramatiska och framgångsrika sabotageaktioner från unga norska motståndsmän. D_2O -tillverkningen sprängdes och ett fartyg för transport av tungt vatten till Tyskland sänktes. Detta är världshistoria som idag kan förmedlas mycket påtagligt genom de industriminnen som ännu vårdas i Rjukan. Tack Øistein Haugan för fascinerande guidning.

För att få salpeter till exporthamn i Sydnorge byggdes RJUKANBANAN och en färjeled med isbrytande tågfarjor på Tinnsjöen. Även detta är idag kulturminnesskyddat.

2011 års jubileumsmöte fick en värdig avslutning med elegant smörgåsbuffé i direktionensvåningen på den ångdrivna tågfarjan AMMONIA vid kajen i Rjukan.

Nu återstod att sluta cirkeln genom återfärden till Notodden. Man kan tro att årsmötets bussresor genom ett landskap med regn och låga moln var enformiga och tråkiga. Alls icke. Vi hade underhållande och lärorik guidning på våra resor och jag vill särskilt framhålla Ingvill Garnås underbara talang att berätta de gamla sagorna och sägnerna om troll och mystiska väsen som döljer sig under bergens dimmor och i de brusande forsarna. Ingvill har dessutom en stor musikalisk talang att kväda de gamla lokala visor och psalmer, som skapats av bygdens människor i århundraden. Detta hade vi stor glädje av att få lyssna till vid många tillfällen och i autentiska miljöer.

Jan Lundegrén (SE)

Författaren trotsade faran och gjorde ett enastående fynd i Hjartdals gamla guldgruva. Fyndet har senare bekräftat det gamla ordspråket: "Det är inte guld allt som glimmar".

Tur til Rjukan

Av Andreas Øvergaard

Som del av årsmøtet 2011 ble det arrangert en tur til Rjukan. Bussturen gikk fra Lien via Sauland og Tuddal, forbi Gausta og ned til Rjukan i Vestfjorddalen. Dessverre lå tåken tett, slik at vi ikke fikk sett selve Gaustatoppen.

Da vi reiste gjennom Tuddal fikk vi en orientering om hvordan det er å drive en utkantkommune med fraflytting og "forgubbing".

På veien som slynger seg ned mot Rjukan ligger "Svineroa". Her møtte vi Øystein Haugan, vår guide på Rjukan. Øystein er ansatt i Rjukan Kommune, og arbeider der med å få stedet inn på UNESCO's Verdensarvliste. Han var også en fortreffelig guide som presenterte industrihistorien på en spennende og humoristisk måte. Hvem visste f.eks. at biblioteket på Rjukan har, etter British Library, verdens største samling av Marx's skrifter?

Alt regnet gjorde at vi også fikk se Rjukanfossen som den opprinnelig var. Det skjer ikke hvert år!

Lunsj spiste vi om bord i fergen "Ammonia", som ligger fortøyd ved Mæl, en snau mil nedover elven fra Rjukan. Fergen fraktet tidligere togsett med gjødsel og ammoniakk over Tinnsjøen. På båten fikk vi en fin omvisning og orientering.

Så kan man spørre: Hvorfor et besøk på Rjukan? Grunnene er mange, og det er bare plass til å antyde noen av dem her. Men anleggene på Rjukan rommer en historie som omfatter teknologiske og anleggsmessige utfordringer kombinert med politikk og internasjonal storkapital i et omfang som, i alle fall i norsk sammenheng, er helt spesiell. En mer detaljert omtale av Rjukans historie kommer senere i Nordisk Bygd.

Siden kraften tidlig på 1900-tallet ikke kunne overføres over lengre strekninger, var det nødvendig å bygge produksjonsanleggene nær kraftstasjonene. Selve Vestfjorddalen er lang og trang, og kraftverk og industrianlegg ligger på rekke og rad nedover langs elven Måna. Rjukan er en by som på det meste hadde 10 000 innbyggere. Alt dette ble bygget i løpet av kort tid, finansiert av svenske, franske og tyske interesser.

Siden nitrat inngikk i produksjonene av krutt ble Rjukan av strategisk betydning for Frankrike under den 1. verdenskrigen. Tyskland var selvforsynt.

Den teknologiske utviklingen gjorde at Hydro måtte inngå samarbeid med IG Farben. Dette selskapet overtok samtidig en vesentlig del av aksjene i Hydro. Den tyske aksjeposten ble etter krigen beslaglagt av norske myndigheter.

Den nye ammoniakkprosessen brukte som råstoff hydrogen produsert ved elektrolyse sam-

men med nitrogen fra luften. I elektrolyseprosessen ble det også dannet tungtvann, som kunne brukes som moderator i atomreaktorer. Dette er bakgrunnen for tungtvann-saksjonen på Rjukan i 1943. Anleggene ble også bombet av amerikanske fly, da de anså Hydro som en støttespiller for tysk krigsindustri.

Etter krigen ville amerikanerne at Hydros ledelse skulle tiltales for samarbeid med tyskerne. Norske myndigheter anså dette som svært uheldig sett i lys av at Hydro ville være en viktig aktør i gjenreisningsarbeidet, og tiltalen ble frafalt.

Etterkrigstiden ble for Rjukan preget av en gradvis nedbygging, da mer og mer av produksjonen ble overført til Herøya. Det som er igjen i dag er kraftproduksjonen sammen med andre, mindre bedrifter som har fått finansiell støtte for å etablere seg på Rjukan.

Selv om mange av anleggene nå er revet, får man ved et besøk fortsatt et godt inntrykk av det omfanget virksomheten engang hadde.

Kraftstasjon på Rjukan. Foto Bjørn Petersen

Rjukan som verdensarv og turistdestination

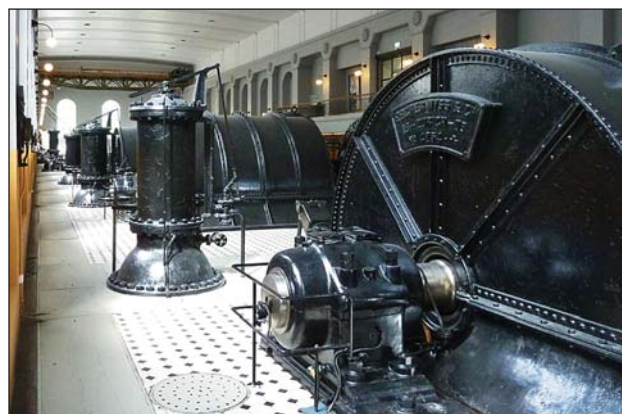
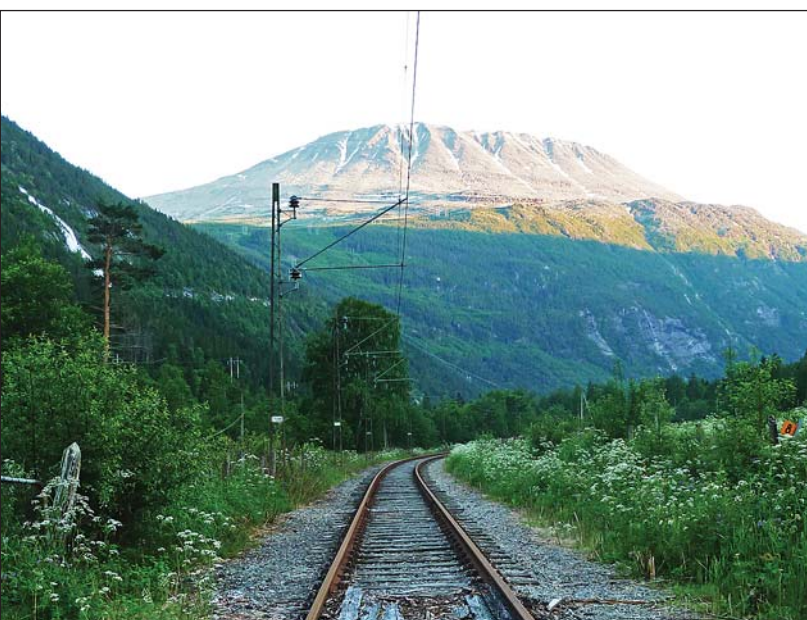
Tekst og foto Bjørn Petersen

Efter årsmødet i 2011 blev Karen og jeg i Rjukan og oplevede den interessante tidligt modernistiske arkitektur. Både den velfærdssamfundskongruente byplan, der bygger "ovenpå" energiforsyningens og produktionens infrastrukturer; og lejekaserner, produktionsanlæg og institutioner som Folkets Hus og Krossobanen.

Vi fik også set Gaustatoppen i sol, solnedgang og draperet i regnbuer. Og gået tur på det nedlagte jernbanespor, som måske bliver genoprettet som turistlinje. En

dag brugte vi på det voldsomt interessante Vemork, hvor både kraftproduktionen, arbejderkulturen og tungtvandssabotagen formidles inspirerende.

Det er meget vel begrundet at Rjukan kandiderer til at blive UNESCO verdenskulturarv, og selvom meget af den tunge industri er i (malerisk) forfald, møder man en energisk virkelyst, både til nye typer erhverv og til at fremhæve og genskabe bærende elementer i fortællingerne om det lokale samfunds historie.

TELEFON til kustoden?

Tekst og foto Bjørn Petersen

Ligesom i Heddal (ved stavkirken) og andre steder, vi besøgte, har Rjukan telefonformidling. Skilte med telefonnumre, man kan ringe til og høre en fortælling. I Rjukan er det blandt andet vores gode guide, Øystein Haugan, så selvom mange af os synes, der er noget *tvivlsomt* ved guidning via telefon, skulle man måske prøve alligevel. Man kan sagtens ringe hjemmefra, eller hvor man er, hvis bare man kan finde numrene. Hør for eksempel om tårnet "Lille Helvete", hvor syredamp afkortede arbejdernes levetid med flere årtier. Selv om man som afslutning på arbejdsdagen fik en dram at skylle systemet igennem med. Telefon: +47 5300 1200 tast kode 5324 lyt 3-4 min.

Telefonslåt

Et element i Seljord kommunes strategi om *indlevelsøkonomi* er de *kulturelle kikkeshabe*, som prøver at sammenknytte Landskab, Lokale kvinder i sagn og historie, og Lokale feleslåtter.

Ved Flatdal kirke (nær Nutheim) står dette klingende kunstværk, inspireret af et lokalt sagn om kristendommens komme. Til sagnet er knyttet en slått (melodi), man kan høre efter sagnet.

Telefon fra Nordsjælland

Vores guide i Gribskov i 2009, Carsten Carstensen, og Søren Agerlund var med i Telemark. De har arbejdet med telefonformidling af Gribskovs kulturhistorie. Et lidt avanceret system, hvor man som bruger har mulighed for undervejs at vælge kortere eller længere uddybninger. Vil I vide mere? Spørg selv Carsten.

Fremtidens mobilformidling?

Eftersom *levende* formidling i dialog med et rigtigt menneske jo slår alt, er her en ide til fri brug: Udstyr kustoden (museumsvagten) på det lokale museum med en mobiltelefon. Og skriv hans/hendes nummer på skiltene. Når man ringer, får man fortællingen af et levende menneske, og kan spørge, kommentere og diskutere, fremfor at lytte passivt til en én gang fastlagt fortælling.

Urealistisk? Ja, måske. I øvrigt er "smartphones" og Apps godt i gang med helt at ændre den mobile formidling. Der kommer hele tiden nye tjenester, som i både lyd og billeder fortæller lokale historier.

Å leve av kulturlandskap

Tekst Bjørg Solheim

Foto Bjørn Petersen

Det var veldig spennende å få besøk av deltagere i Nordisk Kulturlandskapsforbund sit årsmøte på min gård i Svartdal i Seljord kommune. Det var spesielt hyggelig at deltagerne var så interessert og hadde så mange spørsmål.

Det jeg forsøkte å formidle noen tanker om, var mitt forhold til det kulturlandskapet jeg nå er blitt en del av og hvordan jeg kan bruke dette landskapet. Mine tanker rundt dette er preget av min bakgrunn som idehistoriker. Det innebærer at jeg i stor grad har et historisk, kulturelt og filosofisk perspektiv.

Da jeg kom til Midt-Svartdal i Seljord i 2001 var det en drøm som gikk i oppfyllelse, selv om jeg ikke visste så mye om hva jeg gikk til. Jeg hadde tross alt levd et urbant liv i 30 år. Jeg hadde levd et godt liv der, men det var noe som manglet, kanskje et fotfeste i det forgjengelige. Jeg var rotløs og hadde ikke noe perspektiv hverken på fortid eller framtid. Jeg ønsket å høre til et sted. Finne et standpunkt slik at den verden man er en del av, ble meningsfylt. Mange vil kanskje tenke på det som "tilbake til naturen", men for meg er det heller riktig å si at det er å søke framover.

Jeg er overbevist om at det er her fremtiden ligger. Det er her mye av verdiskapningen ligger, eller muligheten for verdiskapning.

I utgangspunktet hadde jeg ikke noen praktisk forståelse av et kulturlandskap. Med min bakgrunn hadde den en sterkt filosofisk vinkling, først og fremst bygget på den tyske filosof Heidegger og hans værensfilosofi. Han poengterer at det er et grunnleggende trekk ved den menneskelige væremåte at vi er boende. Sett fra det perspektivet, blir det å bo i et landskap og et hus viktig. Det får en ny dimensjon.

Jeg fikk en dyp fasinasjon for dette livet og dette landskapet. Jeg kom inn i et landskap med et spesielt biologisk mangfold. Det var en lykke for meg at jeg kom i kontakt med mennesker som hadde kunnskap om dette biologiske mangfoldet, blant annet biolog og forsker Ann Norderhaug som hadde tatt sin doktorgrad på nettopp det

biologiske mangfold i Svartdal.

Jeg bor og lever i noe som jeg definerer som kulturlandskap. Hva er egentlig et kulturlandskap? Også her er mine tanker om det, sterkt filosofisk preget. I mitt perspektiv hører kvalitet og kultur sammen. Kvalitet og kultur er ikke hva som helst, men det som er rendyrket og foredlet.

Jeg kom til en gammel gård med en historie som går mange århundre tilbake. Det var mye å ta fatt på, for langsomt hadde bygninger og landskap mistet sin funksjon og forfalt.

Jeg hadde ikke så mange tanker om å drive forretning når jeg startet opp. Det var mye idealisme som lå i bunn. Det er det fremdeles, men det var viktig å prøve å vise hvordan det kunne gå an å leve av dette landskapet. For meg var mine ideer og teorier verdiløse dersom de ikke kunne overføres i praksis.

For å opprettholde gammelt beiteland er det viktig med beitedyr. Jeg valgte geiter, nærmere bestemt mohairgeiter. De er nær beslektet med mjølkegeiter, men de er ammegeiter og holdes primært for ullas skyld. Geitene er spesielt godt egnet til å ivareta beitelandskap som delvis er grodd igjen. De vil helst spise lauv og kratt.

Det er viktig for meg å påpeke at geiter ikke er svaret på alle problemer i et gjengrodd landskap. Der kan jeg slutte meg til en historisk tradisjon hvor vekselbeiting er viktig.

Det ble viktig å bruke den historien og kunnskapen jeg bar på. Jeg har sterke røtter innenfor håndverk, spesielt når det gjelder tekstil.

Mohairgeitene klippes to ganger i året. Etter hvert som det samlet seg opp ull, fikk vi et problem med hvordan ulla skulle videreforedles. For å gjøre en lang historie kort, ble løsningen for oss å videreforedle ulla selv. Vi fikk tak i et komplett småskalaspinneri som egnet seg godt til formålet. Det passet jo også godt inn i våre ideer om å leve av kulturlandskapet. Nå kunne vi ivareta hele verdiskapingskjeden. Verdiskapningen kunne knyttes direkte til opprinnelsesstedet.

Spinneprosessen, eller det å lage garn slik vi gjør det, er en arbeidsintensiv prosess med mye håndverk. Det er også veldig viktig for oss å ha en prosess som ikke skader miljøet på noen måte. Å kombinere håndverk med en rasjonell effektiv prosess kan være en utfordring, men det

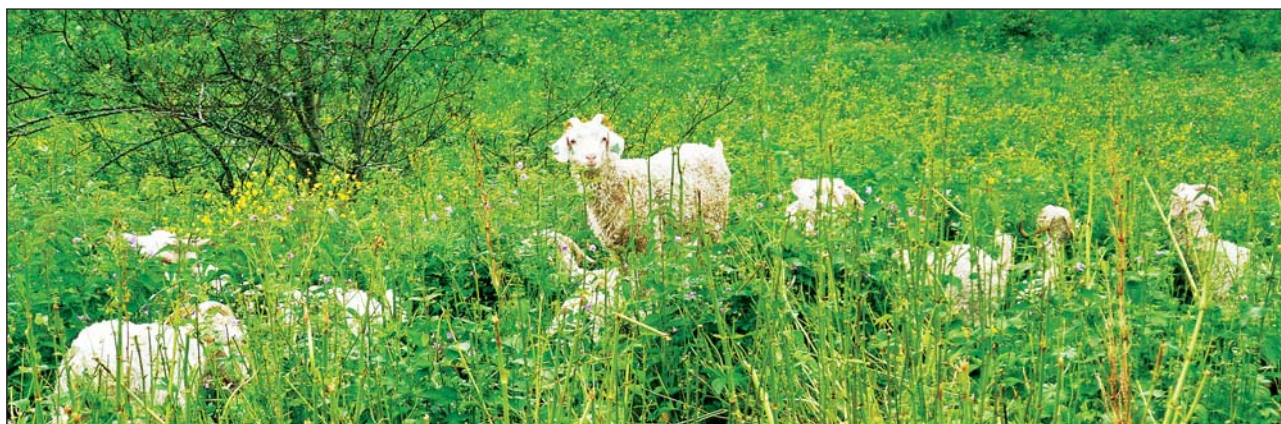

er vi avhengig av for å få god nok inntjening. Det kjennes meningsfylt å være med å skape arbeidsplasser i ei lita bygd, men det er også en stor utfordring.

Nisjeproduksjon vil ikke alltid være det vi tenker på som tradisjonsprodukter. Vi prøver å bygge på det som er vårt særpreg, samtidig som det skal speile tidsånden.

Med min bakgrunn som idehistoriker var det nærliggende å bruke gardens og områdets historie i formidlingsøyemed. Gardens bygninger var full av spor etter levd liv. Det var bare å avdekke historien som lå lagvis i alle hus. Jeg føler meg ydmyk i forhold til alle de som har vært her før meg og vært med og skapt dette kulturlandskapet. I dag er mange fremmede for tingenes opprinnelse og veien fram til ferdig produkt. Jeg kan her synliggjøre hele verdiskapingskjeden fra landskap og geiter til ferdig produkt.

Det å leve livet her er å være underveis, man kommer aldri i mål. Det er vel også det som gjør det så spennende. Innenfor rammene av årstidene som kommer og går, skjer det nye og spennende ting hele tiden.

Prolog til Slåttefestivalen 2001

Halvor H. Sisjord, Hjartdal (f. 1922)

Doggsval sommarmorgon blå
Knapt nok sola er til syne
Med sitt langorv stilt på skrå
syng ein tinndølljå mot bryne
Ljåen sjugar gjennom skåren
Hanen gjel og skjeke vengen
Snart å sjå, at denne karen
hadde rette slåttelengen

Eller stuttljå skar og skar
Ryggen hyfste, armar fika
Barbera med seg det som var
"Setja att" blei ille lika
Bryneholken slong i feste
pendla med, så brynet lakra
I ospetoppen lauvet blakra
Varsel om ein høyyversdag!

Sette ekstra futt i kroppen
Og ekstra sleng i brynekoppen!

Sola gløste, varmedisen
la seg tung i li og lende
Med go'duft svinsa lette brisen
i høyet som dei ivrig vende
Riveskaft i vante hender
kippa, vippa, upp og ned
Høyet la i røyverender
så solskinet fekk sleppe te

Etter kornet lagt i lo
Var høyet Guds-lån nummer to!

Gamle Svarten riste luggen
Høver stampa, lei var kleggen
Kunne tenkt seg inn i skuggen
til ei kjøld ved låveveggen
Men høyllass huska inn frå vollen
Kjakar tobakkbussen knådde
Fekk håpe at i fjøset, stallen
fôret fram til våren nådde

Mangt er sagt om vind og ver
og at vinteren sommarens arving er

Måtte nyttast alt som var
og i taug på ryggen bar
mange høyet sitt i hus
i elever og go'versus

Nye tider, nye låtar
Det same gjort på andre måtar
som ein ikkje skulle trutt!
Stadig grensene blir flutt

Maskinteknikken kravde rom
Hesteslåmaskina kom
Timotei og kløvereng
blei for grov å slå med ljå
Fabrikkar laga hesjetråd
og graset blei til høy på streng

Ein voll med lange hesjar på
for onnefolk var god å sjå
når kvelden kom med sengetid
Det var ein dag med meining i

Dagens gutar òg kan slå
om ikkje just med orv og ljå
Men på vakt bak spak og ratt
med meir enn smeden passe på
Om det er flatt hell spøkje bratt
så krabbar det og krek
Mor ho seg til bringa tek
og snur seg bort:
Tenk om ein liten feil blei gjort
Å huttetu!

Men i guten er det tru
på seg sjølv og stål-giganten
Ein grepa slåttekar, min santen!

Men søte kløverangen
kjem ikkje lenger mot oss no
med gode pust frå vangen
I staden brøl og motordur
og dieseleksos ram og sur

Eit knuseri! Det luktar rått
Grøne gausen fossar
Ein dinosaur i siloslått
i lubne enger frodsar
Snaue bøar blir det fort
På nokre timar er det gjort

Eller òg med lagleg ver:
Ein moderne slåmaskin
og ei moderne rive fer
og graset fint i render legg
Som seinare blir puppa inn
til kvite kjempestore egg
varsamt lag i frå seg
Det må vel vere lov å meine
for den andre og den eine
at teknikken ballar på seg!

Blei borte gamlekarane
i lag med fosseduren
Frå grendene og gardane
Lagt innom muren
Ingen ting blei plent som før
med fôr i ball og foss i rør!

Men hatten av for dei med ljå
som rette tamen åtte

Tidleg lærde dei å slå
Og det fordi dei måtte
Ei æressak for son som far
Å vera glup som slåttekar

Og kanskje at det lever enn
Ein slåttekar i mange menn
Og jammen ser me no for tida
Det skimtar orv på spinnesida
Bjørnson sa; Kvinner sjølv stod opp og træde
Riktig, ja, slå for moro og for glede!

Velkomne hit til slåttefest i junivær
Me håpar kvar og ein som gjest vil trivast her

Og du som kjem til nappetak
med ein og kvar:
Det er ei omfram viktig sak
Å ver kar!
Og syne at du kunsten kan
å slå med ljå
Det er eit gamalt yrke godt
- som er på hell
Men som heldt liv i stort og smått
her i myljom fjell.

Foto Lea Stroh

Av Søren Espersen

Foto Bjørn Petersen

På Årsmødet havde vi fornøjelsen af at overvære Norgesmesterskaberne i høslæt/slåtter i Svartdal. Nu har et ny hømesterskab været afholdt, denne gang i Danmark.

På årets Food Camp under Copenhagen Cooking-festivalen konkurrerede 38 landmænd og høproducenter om, hvem der kunne frembringe Danmarks bedste hø. Det er nemlig ikke bare de danske økologiske landmænd, der interesserer sig for det vellugtende ko-foder. Det gør i stigende grad også danske stjernekokke og ostemagere.

Normalt indeholder hø bare 2-3 typer kulturgræsser og måske lidt kløver. Den samme blanding dyrkes sjældent med henblik på høproduktion, men anvendes som ensilage eller wrap-hø, der her i efteråret ligger som hvide "traktoræg" på markerne i hele Norden. Wrap-hø er også en form for ensilage. Hø er vanskeligt at producere under ustabile klimaforhold og bliver derfor fravalgt.

På det seneste er en gruppe økologiske mælkeproducenter i Jylland begyndt at producere en særlig hø-ost på mælk fra køer, der udelukkende fodres med frisk græs og hø. Det er den foderstrategi, man anvender i Frankrig, Schweiz og Østrig i produktion af Gryère, Comté og andre verdensberømte alpe-oste. Hø-osten er blevet belønnet med Børsens fødevarepris og sælges til en pris 2 - 2½ gange så høj som almindelig bulk-ost! Af hensyn til sikkerhed og kontinuitet i produktionen har producenterne investeret i hø-tørningsanlæg. Desuden sår der urter i græsblandingerne, både af hensyn til dyrenes sundhed og af hensyn til smagen i mælken og osten. Det er mest gammelkendte krydderurter som persille, kørvel, kommen og f.eks. cikorie.

Hø passer bedre ind i koens fordøjelsessystem end ensilage, der er mere sur og ikke har så meget af den grove plantestruktur tilbage, som koen kræver til sin drøvtygning. Desuden indeholder ensilage så godt som altid spo-

rer fra anaerobe "jordbakterier", der forårsager fejludvikling i ostene. Det betyder knapt så meget i produktionen af korttidslagrede bulkware-oste, der i forvejen typisk bliver fremstillet af overskudsmælk. Men hvis man ønsker at fremstille de dyre og langtidslagrede oste skal mælkekvælden være i højsædet - også smagsmæssigt.

Kokkene efterspørger især hø med stort indhold af vilde urter. Muslinger og vagtelæg bliver røget i hø. Høaske bliver brugt som krydderi på nye kartofler og i smør, som krydderi i kogevand, som braiseringsunderlag for kød i ovnen og som krydderi på grillen. Høets karakter varierer efter voksested og urteindhold. Urter som f.eks. gråbynke/gråbo/burot bidrager til en god smag. Er høet særligt godt kan det kværnes i kaffemøllen og anvendes som krydderi.

Nu er der jo ikke meget nyt under solen og udtrykket "Det er noget værre hø" har vist kun haft berettigelse i den korte periode i vore foder-gastronomiske historie, hvor alting gik af lave.

Meget hø, hø fra naturarealer og god høkvalitet var noget, der kendetegnede den gode landmand helt op til slutningen af 1800-tallet, hvor kulturgræsserne for alvor blev indført i landbruget. Høet skulle behandles godt. Det skulle helst "bremmes", dvs. fermentere eller gære en smule for at udvikle gode smagsstoffer. Det skulle helst indeholde urter og aromatiske græsser som Vellugtende Gulaks/Vårbrodd. Manglede de blev de nogle steder indsået i marken. Desuden blev høet saltet med særligt uraffineret "høsalt", både for at tilføre koen salt og mikromineraler og for at styre bremningsprocessen, så den ikke løb løbsk og forårsagede selvantænding. Høsalt var fritaget for afgifter, hvilket understreger dets vigtighed.

Men også i køkkenet var hø tidligere værdsat. I Blekinge kogte man søfugle i hø. I Danmark brugte man

at pakke skinken ind i hø, når den blev kogt. Samerne lagrede rensdyrost i Vellugtende Gulaks. Gråbynken blev anvendt som krydderi sammen med and, gås og fedt lammekød og svinekød. På Sydfyn udviklede et herregårdsmejeri en særlig hø-ost, der blev pakket ind i hø og bagt i bageovnen sammen med brødet. Hø kunne også anvendes til at si mæsken fra ved ølbrygningen på samme vis som enebær- eller fyrregrene.

Alle disse former for anvendelse af hø er naturligvis beroende på at høkvaliteten er i top og at indholdet af forskellige urter og græsarter er højt. På naturlige græsmarker træffer man måske 25 arter pr. m². 50 arter er meget højt i Danmark. Rekorden er vistnok 75 arter pr. m² fundet på en eng i Baltikum. Måske tiden er moden til at markedsføre godt hø som et eksklusivt naturprodukt?

Vinderen blev en landmand fra Thy i Nordjylland. Publikum og dommerpanelet havde ganske vist en landmand fra Syddjylland som vinder, men overdommerne - en flok kræsne og kvalitetsbevidste jerseykøer og kalve - havde altså en anden mening.

Marianne Petersson sammen med Erik Buchwalds svigerfar Vagn Christensen, som er den oprindelige årsag til den gode kontakt mellem Gallnås og Danmark. De står ved Drängagråten, og man kan godt forstå, at en høstekarl kunne komme på grådens rand her. Området anvendes nu kun til græsning. Foto Henrik Jørgensen

Yngste søn Matthias Petersson demonstrerer "hackslått"-teknik ved Fåglabäck. Læg mærke til, at de fleste sten er overvoksede af græs og dværgbuske. Foto Henrik Jørgensen

Marianne Petersson kommer ud til høstekarlene ved Fåglabäck med hyldeblomstsaff, kaffe og 4 slags hjemmebag. I baggrunden strækker den største af engene sig langs begge sider af vejen til Gallnås. Foto Henrik Jørgensen

Til høslæt på Gallnås V

Henrik Jørgensen

Gennem min ven og kollega Erik Buchwald, som også er medlem af høslætlaug i Grib Skov, hørte jeg for 4-5 år siden om Karl-Eric Petersson i Småland, som stadig høster sine enge med le. Erik Buchwald var, sin sædvanlige entusiasme tro, vildt begejstret og kunne berette om masser af guldblomme (slåttergubbe), engblomme (smörboll), skorzonér (svinrot), sommerfugle og meget andet godt i et unikt bevaret landskab. Det var gennem sin nye hustru Hanne, hvis familie i 40 år har haft et ferietorp i nærheden og er venner med familien Petersson, at Erik var blevet bekendt med stedet. Jeg troede ikke, at man blot 200 km fra København stadig kunne finde naturlige enge som høstes med le af bonden selv. Det måtte ses en dag!

Til Erik og Hannes bryllup blev jeg anbragt ved samme bord som Karl-Eric, næppe uden bagtanke... Det blev til en lang og hyggelig snak om leslåning og enge samt en invitation til at besøge Gallnås Västergård nær Värnamo. Og i år skulle det så endelig være. Men i stedet for at komme alene som turist foreslog jeg, at vi kom et helt hold for at deltage i arbejdet. Det tilbud ville familien Petersson gerne tage imod, og de ville så til gengæld byde på kost og logi. Da Gallnås er udlagt som Natura 2000 område, især på grund af høslætengene og den sjældne bredøret flagermus (barbastell), var der mulighed for at læse lidt på forhånd om stedet (1). Følgende citater fra indledningen til naturaplanen (bevarandeplanen) gjorde ikke rejselysten mindre: "Gallnås omges av ett tilltalande, kuperat odlingslandskap med lövrika, vidsträckta hagmarker och välsköta slåttermarker. Många genuina hus, rösen, murar och småskaliga åkerlappar ger landskapet en lite ålderdomlig och småbruten prägel. Trakten kring byn hör till de i länet där störst arealer slåtterängar fortfarande hävdas, och de blomsterrika ängarna tillsammans med de stora ytorna lövrika betesmarker gör att odlingslandskapet i trakten som helhet har mycket höga bevarandevärden." og "Ängarna sköts med traditionell lieslåtter, och har en mycket artrik och välbevarad flora. I sydvästra delen av Natura 2000-om-

ästergård

i Småland

rådet finns en hävdad fuktäng med granspira (mose-troldurt), denna typ av våt ängsmark är idag ytterst ovanlig."

Den 11. juli drog det uofficielle danske landshold i leslåning så afsted til Småland. Som Christer Boëthius beretter i sin Ängsdag-bok (2) slog vi et udvalgt svensk hold i 2009 ("vi åkte dit så det bara sjöng om det"). Christer undlader dog beskedent at nævne, at sven-skerne tog en kraftig revanche året efter! Vi kan altså godt være med på en jævn dansk eng, men vi var spændte på, hvordan det ville gå for os at slå "hackslått", og vi havde for en sikkerheds skyld vore korteste leer med.

Vel ankommet mandag aften blev vi modtaget med middag og fik fortalt om gården. Gallnås Västergård er på 200 ha og har i tidens løb fået lagt flere mindre torp til sine jorder. Oprindeligt var der 25 ha indmark med ager og eng i forholdet 1:3, mens resten var udmark med sommergræsning. Udmarken er nu skov, og kvæget er flyttet til indmarken dog således, at der stadig høstes hør på ca. 3 ha naturlig, ugødsket eng og græs i omdrift (vall) på 7 ha. Græsset høstes som hør når vejret er til det og ellers som wrap (ensilage), og det sker på de tidligere agre, som omlægges hvert 4de år og kun gødskes i forbindelse med omlægningen. Der dyrkes lidt byg (korn) i forbindelse hermed. Når hør- og græsslæt er ovre bliver der eftergræsset overalt. Til nogle af de tidligere høenge knytter der sig navne som "Drängagråten" og "Pielipen". Det første navn behøver næppe forklaring, når man ser billedet (figur 1), mens det andet skyldes mængder af myrer, som bed pigerne, når de skulle rive hør (lipa = dialekt for græde). Karl-Erics farfar hyrede 7 karle i 7 uger til at høste det store engareal. Agrene dyrkedes dengang med græs i omdrift og med kornafgrøder (spannmål), overvejende havre.

I Karl-Erics barndom blev der høstet 400 kærver løvhør, og mange af de gamle ask og lind nær gården bærer præg af tidligere styning (hamling). I indmarken findes også 6 ha naturlig bøgeskov (ikke medregnet i de 25 ha)

Ole og Thorbjørn øver sig i "hackslått". De har sparet en lille gruppe guldblommer. Foto Henrik Jørgensen

Karl-Eric forsyner pietetsfuldt humlen ved torpruinen Fåglabäck med nye stager en gang imellem. Forfatteren har lovet at brygge øl med humlen en dag. Foto Henrik Jørgensen

På vej til høslæt i Svinakärret. Fra venstre Ole "Hundested" Andersen, Jonas Petersson, Thorbjørn Dalgas, Karl-Erik Petersson, Niels "Åmand" Johansson, Erik Buchwald og Henrik Jørgensen. Foto Värnamo Nyheter

På den jævne engbund i Svinakärret var danskerne i deres es og lærte smålændingene at gå på række og slå i takt!
Foto Värnamo Nyheter

Før i tiden holdt karlene middagshvil under den store ask nær gården, for her har jorden en helt tilpas hældning hele vejen rundt. Karl-Eric regnede ud, at det er mindst 65 år siden, man sidst kunne have taget et sådant billede. Foto Marianne Petersson

og en rigdom af andre løvtræer som eg, elm, spidsløn (lön) og birk. Indtil den væltede i en storm i 1969, stod der nær gården en elm på 7 meter i omkreds, som blev regnet for Nordeuropas største! Det rige løvskovsmiljø med mange store træer og bl.a. blå anemone (blåsippa) viser, at der er rig jordbund nær gården, hvor grundfjeldet er isprængt grønsten.

Da Karl-Eric overtog gården efter sin far i 1977 var der stadig malkebesætning med 14-16 køer, som i 1989 blev udskiftet med kødkvæg. Der er nu 17 ammekøer og en tyr af limousin-race. Karl-Eric og Marianne er begge for nylig gået på pension. Efter lønarbejdet er skoven den vigtigste indtægtskilde, og det arbejdskrævende landbrug drives i høj grad af traditionsfølelse. Og det gælder naturligvis i særlig grad de ca. 3 ha ugødskede enge og vejrabatter mm., som stadig høstes til hø. Gårdens to sønner bor og arbejder i nærheden, og de bruger en del af deres sommerferie på at hjælpe til med høslættet.

Den næste morgen slog vi først lidt nær ved gården og siden ved Fåglabäck, som er et nedlagt torp, der siden 1920 har hørt under Gallnås Västergård. Her ligger den største af engene som er udpræget "hackslått" (figur 2, 3 og 4). Utrolig stenet med mager vegetation af især lyng og andet "ris" henover stenene. Mellem stenene, for der er mellemrum, er der igennem foråret og op til høslættet en skiftende blomsterpragt, som blandt andet får sin karakter af hulkravet kodriver (gullviva), skorsonér, guldblomme, pyramide-læbeløs (blåsuga), plettet kongepen (slätterfibbla), mælkeurt (jungfrulin) hvid okseøj (prästkra-ge), hjertegræs (darrgräs), plettet gøgeurt (Jungfru Marie nycklar) og skov-gøgelilje (grönvit nattviol). Karl-Eric bemærkede, at det var godt at slå mange sammen: "Varje gång jag tittar upp, har vi slagit ett stort stycke, det brukar gå mycket långsammare, när vi är själva". Vi var overraskede over, at vore værter anvendte lange leer på op til 80 cm i det besværlige terræn.

Da vi næste dag havde slået færdig ved Fåglabäck var det rart for os danske at kunne svinge leerne frit i brede tag over det jævne Svinakärr. Marianne havde fået Värnamo Tidning til at møde op, og til ære for fotografen gik vi i traditionelt "letog" (figur 7). Det våde kær har en meget artsrig vegetation med bl.a. 10 arter af småstarer, blåtop (blåtåtel), hjertegræs, engblomme og som tidligere nævnt mose-troldurt.

Indimellem var der tid til at besøge naboen Lars Davidsson, som var i gang med et omfattende arbejde med at restaurere eng og bygge traditionelle stavgærder (gårdsgårdar) på sin ejendom (figur 8). Vi var også til middag hos Erik Buchwald og fru Hanne, som desuden kørte os en tur til Stora Mosse. Nogle af os havde aldrig

Naboen Lars Davidsson er med stor entusiasme i færd med at rydde, slå og bygge gærder omkring sine tidligere helt tilgroede enge.
Foto Henrik Jørgensen

Thorbjørns afskedshilsen. Foto Henrik Jørgensen

set en elg, men det lykkedes fra et af nationalparkens observationstårne!

Leslåning er i fremgang i Danmark, men her er det meget længe siden, at en bonde har høstet en eng med le. Så vi danske har aldrig været med til andet end frivillig organiseret eller offentlig finansieret leslåning, og det var derfor stort for os at opleve den ægte vare! Vore værter lod os ikke i tvivl om, at glæden var gensidig og venskabet og den gode stemning illustreres nok allerbedst af det hjerte, som Thorbjørn skar med sin le i græsplænen foran Gallnås Västergård! (figur 10).

Reference

Bevarandeplan för Natura 2000-område Gallnås. Länsstyrelsen i Jönköpings Län, 2008

Christer Boëthius: Ängsdagbok från Skenla hemhage vid Weckla 1988-2010, Nordiska Kulturlandskapsförbundet.

Agerhønen som indikator for det gode kulturlandskab

Av Søren Espersen Foto Christian Clausen

Biodiversiteten i kulturlandskabet og i vore naturområder er stadig i tilbagegang. Det samme gælder mange kulturhistoriske elementer i det åbne land som levende hegn og gærder og grøftekanter. Også selve markmønstret med mange små marker med mange forskellige afgrøder er forandret. Nu dominerer store marker, monokulturer med stærkt gødningstryk og fortsat massiv anvendelse af sprøjtemidler. Kvælstofelskende og konkurrencedygtige planter dominerer på de marginale arealer.

Nu vil et dansk-tysk projekt forsøge at vise, at et moderne konventionelt / økologisk landbrug godt kan fungere sammen et højt natur- og kulturindhold i landbrugslandskabet.

Projektet hedder "Vildtforvaltning og miljøbeskyttelse i Femern Bælt regionen". Det er et dansk-tysk interreg-finansieret projekt, der med udgangspunkt i beskyttelse og fremme af agerhønebestanden generelt skal fremme biodiversitet og landskabselementer i det åbne land. Samarbejdspartnerne er Danmarks Jægerforbund, Danmarks Miljøundersøgelser, Landesjagdverband Sleswig-Holstein samt Institut für Natur- und

Ressourcenschutz. Nordisk KulturlandskabsForbund sidder med i følgegruppen sammen med bl.a. Danmarks Naturfredningsforening og forskningsinstitutionen Skov og Landskab.

NKF støttede projektansøgningen og sidder nu i følgegruppen fordi agerhønen er en vigtig indikatorart for biodiversitet og kulturlandskab. Hvis agerhønebestanden i et område har det godt, er der også levende hegn og markskel, der giver redemuligheder og skjul. Der er mange vilde ukrudtsplanter, der igen giver et rigt insektliv som fødemulighed for agerhønesekyllingerne. Også andre insekter får bedre vilkår. At jægerne får mulighed for at skyde flere agerhøns og andet vildt er en stærkt motiverende faktor for projektet, og jagten er jo en Søren vigtig del af kulturlandskabet!

Agerhønebestanden i Danmark er stærkt truet. Det gælder paradoksalt nok også i det økologiske jordbrug. Økologiske marker har i dag næppe mere end 20% af den ukrudtsbestand, vi så i økologiens barndom. Det får følger for foderudbuddet til agerhønesekyllingerne. Den økologiske bedrift, der som ét ud af

fire danske områder deltager i projektet, har den mindste agerhønsbestand af alle.

De metoder, som projektet anvender for at fremme bestandene, er bl.a. vedligeholdelse og genplantning af levende hegn. De genplantes med oprindelige hegnsplanter som hassel, kræge (Krikon, Kreke), æble, hyld (flåder) og andre bærbærende planter, der ud over at øge fødeudbuddet til dyrelivet også kan indgå i lokal fødevareproduktion. Krægen har altid været udnyttet til lokal produktion af bl.a. marmelader og vin. Vælger man at plante cideræbler kan man etablere grundlaget for en lokal produktion af cider og æblebrændevin. Hegnene plejes med passende beskæring og fornyelse og konkurrerende kvælstofelskende planter fjernes for at skabe levesteder for mindre konkurrencedygtige arter, insekter og passende rede- og opholdssteder for agerhønsene.

Langs hegnene og på de store åbne marker etableres sprøjtefri zoner, hvor bar jord veksler med vilde planter, som agerhønekyllingerne er afhængige af. Flere af disse planter indeholder interessante olier og andre indholdsstoffer, som kan gøre dem attraktive for fødevareindustrien. Vi ved, at mælde- og gåsefodfrø sammen med frø af bl.a. sæddodder (oljedådra!), pileurt og spergel blev indsamlet og dyrket i jernalderen. Sæddodder og spergel blev dyrket i Danmark helt op til o. 1900 som kilde til olieproduktion og som foderplante til kvæget. Mælken ansås for at blive mere velsmagende, hvis køerne fik spergelhø, ligesom også fårekødet blev bedre. Det er altså potentielt muligt at kombinere ekstensiv dyrkning af en række ukrudtsarter med fødevareproduktion.

Bierne har det elendigt i Landbrugsdanmark. Det gælder humlebieerne, de enligtlevende bier og ikke mindst honningbien. Projektet kan øge nektarudbuddet væsentligt og danne basis for produktion af mere smagfulde honninger som supplement til den ikke særligt attraktive raps-honning.

Det er væsentligt at udvikle metoder til at dokumentere resultaterne af indsatsen. I Danmark bruger man stående hønsehunde til optælling af de lokale bestande. I Tyskland anvender

man traditionelle fugletællingsmetoder. Efter første år bytter man metoder, så man får et indtryk af de enkelte metoders pålidelighed.

Det overordnede mål for såvel den nordiske som for den europæiske naturforvaltning er at forøge biodiversiteten. Det vil derfor være en succes, hvis projektet når frem til en model for vildtforvaltning, hvor hensyn til økologi, landbrugets og samfundets økonomi og ikke mindst til samfundets accept af såvel landbrug som jagt er muligt.

Vil I læse mere om projektet, så gå ind på <http://www.vildtforvaltning.eu/>. Under "Links" finder I en fransk film om forvaltning af agerhønen på et intensivt landbrug. Filmen er sponsoreret af sprøjtemiddel-firmaet Syngenta. Så er I advaret!

Statistik fra forårstællingen 2011:

Knuthenlund ca. 1 par pr. 100 ha
Nørre Alslev ca. 1,5 par pr. 100 ha
Køng ca. 12 par pr. 100 ha.
Tølløse-Holbæk ca. 6 par pr. 100 ha

Om årsagerne til fællesskabstidens markstruktur

Af Bo Fritzboeger

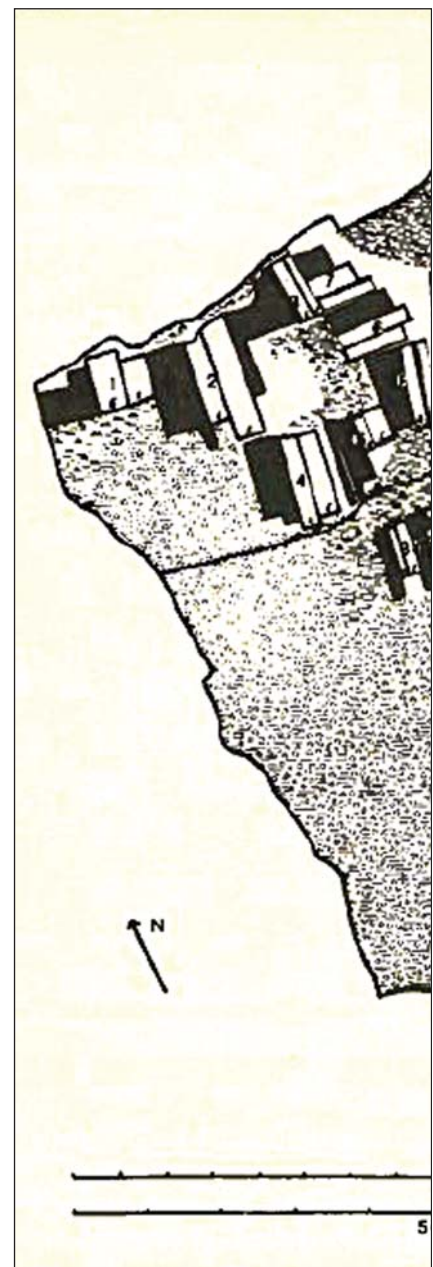
SAXO-Instituttet, Københavns Universitet

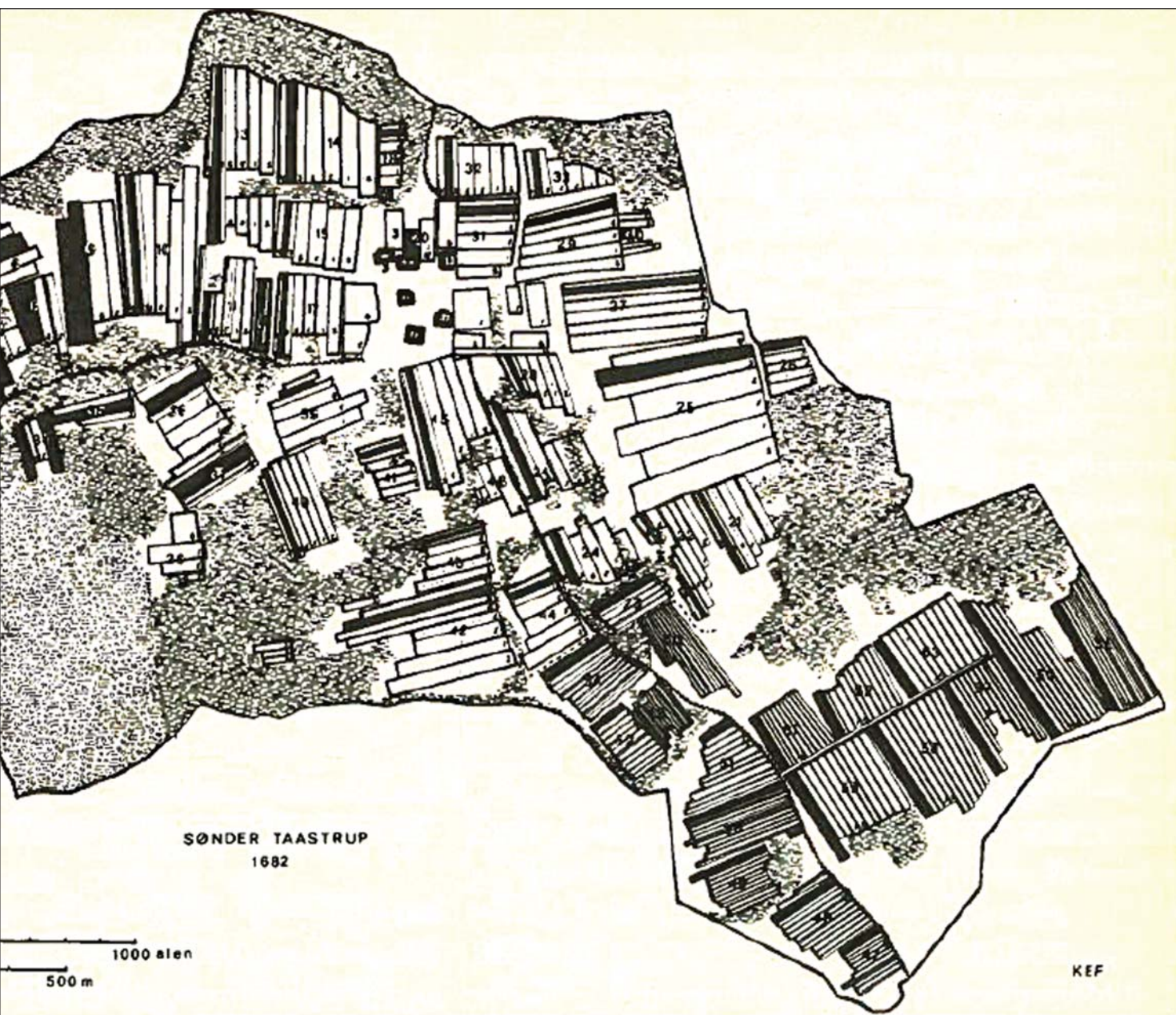
Et af de mest grundlæggende karaktertræk ved markjordernes struktur i Fællesskabstiden (fra Middelalderen frem til Landboreformerne) var deres opsplitning i talrige aflange, gårdvist drevne agerlodder. Men hvor fordelingen af agre (landskiftet) og disses drift har påkaldt sig stor bevågenhed inden for forskningen, så er det helt grundlæggende spørgsmål om opsplitningens årsag ofte forbigået med diskretion eller henvisning til gammelkendte men ikke altid lige overbevisende standardforklaringer. I *Det danske landbrugs historie* (bd. 1, 1988) fremfører Erland Porsmose således eksempelvis (s. 358), at den skyldtes den gradvise opdyrkning og rebning af ny agerjord kombineret med et ønske om ligelig fordeling efter bonitet. Desværre kender vi jo imidlertid stort set kun til rebningspraksis fra normative kilder, og man kan imod denne forklaring bl.a. indvende, at ønsket om ligelighed næppe havde behovet at føre til en så ekstrem opsplitning som mere end et halvt hundrede agre per gård, hvilket ikke var usædvanligt. Spørgsmålet er altså, om man kan forestille sig andre bevæggrunde til den særegne struktur end agerjordens naturlige bonitetsforskelle.

For godt 20 år siden fremsatte den amerikanske økonom Carl Johan Dahlgren en opsigtsvækkende teori om årsagen til den markstruktur, som på engelsk betegnes *The Open Field System*. Den er imidlertid kun i beskeden grad slået igennem herhjemme, måske fordi vi som landbrugshistorikere har haft tendens til at betragte marker som såbede, der fra tid til anden blev brugt til græsning. Men dybest forholdt det sig jo snarere omvendt: Der var tale om græsningsjord, som undertiden blev besået. I rum var det kun en mindre del af jorden inden for vangegærderne, der kunne betragtes som agerjord, og som derfor blev matrikuleret i 1680'erne, og selv af denne dyrkedes i praksis sjældent mere end halvdelen (se f. eks. B. Fritzboeger i *Fortid og nutid* 1996:3). Og i tid bar denne agerjord normalt kun afgrøder i omkring halvdelen af omdriftsperioden (se f. eks. K.-E. Frandsen i *Kultur og miljø - en bæredygtig udvikling*, Skov- og Naturstyrelsen 1990).

Dette er netop Dahlgrens udgangspunkt: at markjorden vekslede mellem individuel brug som dyrkningsjord og kollektiv anvendelse som græsning, og at dens opsplitning skete af hensyn til sidstnævnte. Spørgsmålet er nemlig, hvorfor der var denne cyklus mellem individualitet og kollektivitet i markdriften, og han kan her finde mange belæg for, at det samlede græsningsudbytte i datiden antoges at stige med arealets størrelse. At et stort græsningsareal altså forventedes at give et *relativt* større udbytte end et lille, hvilket jo bl.a. kunne begrundes med helt det samme hensyn til risikospredning, som ligger under den klassiske bonitetsfordelingstese for agerjorden. På et stort areal vil der eksempelvis være en større variation mellem lave/våde og høje/tørre strækninger end på et lille.

Der kunne være mange gode grunde til at indhegne agerjorden, som jo i forvejen blev drevet individuelt. Og hvis den havde bestået af færre, større gårdvise lodder, ville omkostningerne ved en indhegning have været så overkommelige, at en gradvis erosion af markfællesskabet måtte forudses. Når agerjorden derimod var opsplittet så ekstremt, som tilfældet ofte var, ville transaktionsomkostningerne ved opførelse og vedligeholdelse af hegn slet ikke stå mål med gevinsten. Derfor virkede opsplitningen som en glimrende kollektiv forsikring imod en snigende individualisering af markdriften, der ville sætte fællesgræsningen over styr, og som der jo også tilbagevendende blev lovgivet mod gennem 1500-årene.

Eksempel på dansk 1600-tals landsby med "åbne marker". Karl-Erik Frandsens rekonstruktion af markstrukturen i Søndre Taastrup på Falster ca. 1682. Efter Vang og tægt, Esbjerg 1983.

Dahlmans forklaring på agerjordens fragmentering i fællesskabstiden er altså klassisk funktionalistisk: fordi den havde som konsekvens, at indhegning ikke kunne finde sted, må det netop have været ønsket om at undgå indhegning, der var dens årsag. Ydermere forudsætter han en økonomisk rationalitet, som er om ikke usandsynlig, så dog diskutabel. Og den i perioden angivelig fremherskende ide om "*increasing returns to scale*" er beslægtet - men ikke nødvendigvis fuldt forligelig - med den "*forestilling om begrænsede goder*", som Peter Henningsen har lanceret (Historisk Tidskrift 100:2, 2000).

Men selvom Dahlmans tese altså kan kritiseres, er det et tungtvejende argument for hans grundlæggende præ-

mis, at der både fra fællesskabstiden og fra tiden efter udskiftningen findes utallige eksempler på bønder, som insisterede på retten til fortsat at have fælles græsning efter høst (se f. eks. A. F. Schmidt, Hegn og Markfred, 1953). Og det er ydermere forfriskende, at den anskuer datidens markjorder som det, de egentlig oftest var: græsningsjord med periodisk planteavl.

Carl Johan Dahlman, *The Open Field System and Beyond. A property rights analysis of an economic institution*, Cambridge University Press 1980.

ÄPPLET - från syndafall till landsbygdsutveckling

Av Lena Bergils

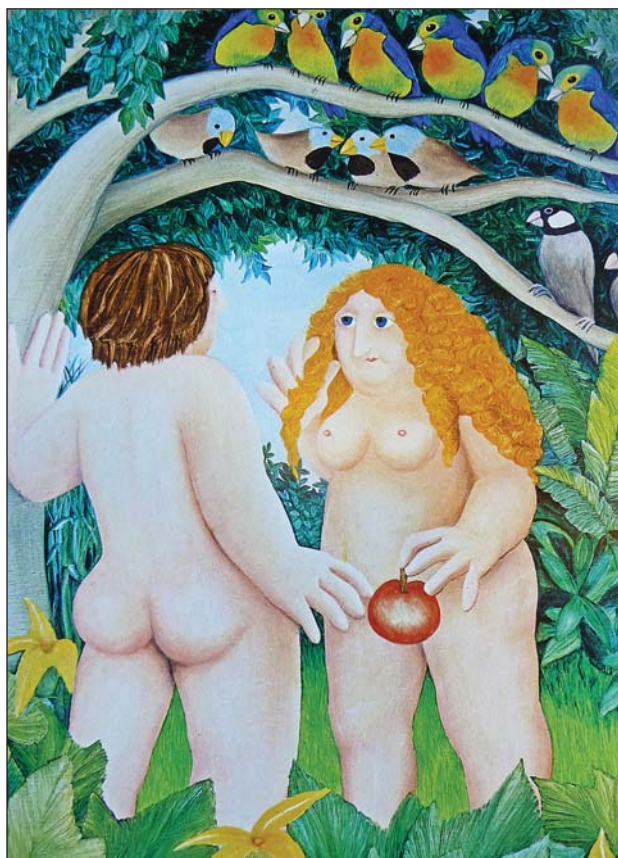
Foto Bjørn Petersen

Äpplen är nog för många själva urbilden för "frukt". Adam, Eva och ormen råkade alla illa ut när Adam bet i äpplet - men frukten klarade sig undan de orevliga påföljderna av syndafallet. För det är väl inte så att Första Mosebok bara råkade glömma bort att berätta om äpplets fortsatta öden?

I Norden fanns det äpplen redan under tidig bondestenålder, för en så där 5000-6000 år sedan. En ganska varm tidsepok - man har funnit bevis på att både vindruvor och äpplen växte på de här breddgraderna. Detta uräpple kanske inte fortlevde och ingen vet riktigt hur det kan ha smakat. Som från en surapel? Eller kanske som sötapel - ingen riktig smak alls?

Men längre fram i tiden blev äpplen viktiga i kosthållet överallt där de kunde växa. En ofattbar mängd olika sorter utvecklades och togs fram. Allt från tidig sommarfrukt i augusti, skör och snabbt övermogen, till robust vinterfrukt, som kunde klara lagring långt fram på kommande vår. Ända fram till Sveriges inträde i EU 1995 förekom i allmän handel en lång rad olika sorter. Utländsk import fick inte säljas förrän efter jul. I Skåne och Mälardalen fanns omfattande äppelodlingar med en rik variation av sorter. EU-inträdet ledde till att många togs bort och i stället planterades några få, tåliga sorter, som tålde hårdhänt hantering och kunde konkurrera med importerad frukt. Även svensk frukt kom att hamna i kategorierna "gröna äpplen" och "röda äpplen". Den rika smakvariationen blev ett minne blott och kunde upplevas i stort sett bara om man hade egen odling eller kunde köpa från någon privatperson med fruktträd och överflöd av frukt. På senare år verkar dock vissa svenskodlade sorter ha kommit tillbaka till handeln under sensommar och fram till jul.

Intresset för lokalproducerade, gärna ekologiskt odlade varor ökar ständigt. Dels sker det kanske som en motkraft mot globaliseringen och den produktionsanonymitet den för med sig, dels växer i varje fall i Sverige ett motstånd mot matkemin sig allt starkare. Man vill känna "varan", i detta fall äpplet, personligen så att säga, och man vill veta att det man sätter tänderna i är både gott och hälsosamt - inte hårdbesprutat eller med en mängd olika kemiska tillsatser. Inte minst äpplets gynnsamma effekt på hälsan har uppmärksammats i nyare forskning. Ämnet

Reproduceret fra reproduction af maleri af Reg Cartwright. Men hvor er ormen? I æblet?

quercetin (finns bland annat i ek, vilket framgår av namnet) är en kraftfull antioxidant, som visat sig ha markant återhållande effekt på cancer, inte minst prostatacancer, men också på olika sjukdomar med säte i hjärnan. Ämnet finns framför allt i skalet på röda, färska äpplen. Ett äpple direkt från trädet ger alltså den optimala nyttan. Ännu mer så om det är ekologiskt odlat.

Den ökande efterfrågan på lokalproducerad och hälsosam föda har också börjat gynna de svenska äpplena. Små, lokala företag börjar odla olika sorter, både äldre och nyare, och förädlar dem sedan till äppelmust, äppelchutney, äppelsylt, äppelgelé, äppelsmör, äppelmarmelad, äppelkonfekt, äppelbakelser, äppelpajer, äppelglögg och cider. En del frukt distribueras direkt till grossister, medan mycket av de förädlade produkterna antingen säljs enbart via en egen butik eller via privata nätverk i affärer runt om i landet. De tidigare så vanliga musterierna hann näs-

tan dö ut innan nu några företag har tagit upp verksamheten i litet större omfattning. Människor åker i dag åtskilliga mil för att lämna sin äppelskörd till musteriets och åker därifrån med färskpressad äppelråråsaft att frysa eller konservera (eller dricka direkt).

Dessa småskaliga fruktproducenter -liksom en lång rad små företag med andra lokala specialiteter- utgör också lokala kraftcentra på landsbygden. I en tid när det offentliga i allt större utsträckning och i allt snabbare takt överger landsbygden, är den lokalt anknutna produktionen en viktig motkraft. På senare år har den också upplevt en lätt yrvaken, statlig uppmärksamhet, vilken måhända kan ge den litet extra överlevnadsförmåga.

Äpplet och äppelträdet är därtill en omistlig del i det svenska kulturlandskapet. Stora fruktodlingar växte tidigt upp i till exempel Mälardalen och Skåne - Blekinge. I många delar av landet planterades de första träden förvåningsvärt sent men blev snabbt en självklar ingrediens i trädgården. Linnés lärjungar, prästgårdarnas trädgårdar - och prästfrun! - hade stor inflytande som inspiration och kunskapskälla. Senare tillkom hushållningssällskap med länsträdgårdsmästare, som drev mycket aktiv utbildningsverksamhet inom bland annat fruktodling. Folkhögskolor, lantbruksskolor och lantbruksskolor fortsatte och bredade utbildningen.

I södra Småland, på gränsen mot Blekinge, fann man på ett sätt att utnyttja slåttermarkerna optimalt genom att kombinera ängsbruket med odling av fruktträd i ängarna. Ängsfruktodling - ett slags tidig agroforestry, vilken innebar betydande inkomster för ägarna. Än i dag finns litet kvar av dessa speciella miljöer.

Det finns många exempel på hur viktigt just äpplet och äppelträdet är för hemkänsla och trivsel. Kristina i Mobergs Invandrarna, längtar sig sjuk från det nya hemmet i Amerika till hembygden i Småland. Saknaden efter de äpplen hon minns så väl blir sinnebild för hennes vantrivsel. Och när man för 20 år sedan anlade ett områ-

de för äldreboende i värmländska Rudskog, såg man till att på varje tomt plantera ett äppelträd.

Svårigheterna för de gamla sorterna att överleva - liksom för de lokala producenterna - är den enorma ekonomiska styrka som stora producenter har. De kan bedriva omfattande, nästan "öronbedövande" kampanjer för sina produkter.

Se t eks Lrfmedias beskrivning av prisbelönt marknadsföring: *På den stora frukt- och gröntmässan Fruit Logistica gjorde sig äppelsorten Pink Lady synlig i mässbruset. En rosa monter med svävande äpplen, varumärket i jätteformat och mässpersonal i rosa kreationer gick inte att undgå. Och med alla hjärtans dag i annalkande är det inte fel med tre äpplen i hjärteförpackning.*

Sånt går inte för en liten lokal odlare med mycket övertidsjobb och små marginaler.

Så vi har alla ett val att göra, ett val mellan å ena sidan det storskaliga, importerade fruktutbudet, kanske ofta billigare och å andra sidan det lokaproducerade, ekologiska, kanske litet dyrare alternativet. Här som i så många andra fall är det vi som konsumenterna som egentligen kan styra utvecklingen.

? Åkerøeplene vist på ett bilde i første utkastet til Lommen 45 stemmer ikke overens med åkerøeplene jeg pleier å spise, er dette en svensk variant? *Andreas*

?? Jeg er også ganske sikker (tilnærmet 100%) på at bildet ikke viser Åkerø-epler. Åkerø-epler ser f.eks. ut som eplene på vedlagte. *Åsmund Asdal*

Bild i første utkast til Mattias artikel i Lommen 45

Andreas sine Åkerø-epler

! Hej! Äpplena på bilden är säkert 'Åkerö' av den typiska tegelfärgade typen. Eftersom moderträdet finns kvar vid Åkerö gård är naturligtvis sorten svensk. Du skall veta att den sorten har odlats sedan början av 1700-talet eller till och med slutet av 1600-talet enligt den mycket smarta beräkning som presenteras i Görel Kristinas Näslunds bok.

Det betyder att den odlats och ympats i 300 år och dessutom varit mycket populär i Sverige och särskilt i Norge tror jag. Det betyder att det numera finns en mängd olika sorter som skiljer sig i flera karaktärer: Färg på äpplet, bördighetstid, mm. I Anton Nilssons Våra Äppelsorter Äppelsorter nämns att det finns minst 8 olika typer av 'Åkerö' och han ger också ett eget namn åt den typ som hit tades vid Gripsholms

slott: 'Åkerö från Gripsholm' men det var att gå för långt tycker jag. Det rör sig om en sport som ger frukt redan efter 2 år. Den vanliga typen från Åkerö gård kan man få vänta på i 12 år innan man får den första frukten.

I Norge har ni en egen typ som går under namnet 'Åkerö Hassel'. Jag är tveksam om det är en sort eller bara en sport men jag brukar säga att smaken hos de olika 'Åkerö'-typerna är densamma. De vita och blekgula typerna har oftast mycket svagare smak tycker jag.

Sorten visade sig var mycket hårdig med få skador under krigsvintrarna 1939-42 men jag har aldrig sett ett 'Åkerö'-träd utan fruktvedskräfta. Hoppas det är svar på din fråga. Bästa hälsningar Mattias

Åsmund Asdals foto av Åkerø

!! Hvis man går ind i Æblenøglen
<http://www.nordgen.org/nak/index.php?view=start> er
 der et utal af illustrationer. De kan formentlig bestil-
 les gratis hjem i printkvalitet alle sammen.
 Mvh Søren Espersen

!!! Hei!
 Jeg er enig med Andreas og Åsmund i at eplene på
 det nevnte bildet ikke ser ut som 'Åkerø'. En skul-
 le tro at skiltet med sortsomtale av 'Åkerø' i dette tilfellet har
 havnet sammen med epler av en annen sort. Ut fra form, farge
 og helhetsinntrykk synes jeg de minner mer om 'Sävstaholm'.
 Eplebildet som Åsmund la ved viser typiske Åkerøepler
 slik vi gjerne vil ha dem. Nå er imidlertid 'Åkerø' en sort med
 svært mange fargevarianter. Vi har f.eks. den helt røde 'Åkerø
 Hassel' som ble oppdaget som en spontan mutasjon i en fruk-
 thage i Vestfossen i Buskerud for en del år siden. Denne skil-
 ler seg i stor grad fra de øvrige fargevariantene.

I vår egen frukthage har 'Åkerø' vært en av hovedsortene de
 siste 80 årene. Vi har fortsatt noen hundre trær av 'Åkerø', og
 variasjonen i farge er stor. På de fleste trærne har eplene den
 karakteristiske, jevne dekkfargen som i en viss grad er gjen-
 nomskinnelig, og det er denne typen de fleste forbinder med
 'Åkerø'. (Det er for øvrig slik eplene på det opprinnelige Åke-
 røtreet så ut. Jeg har nemlig sett epler på rotekte trær som er
 oppformert fra meristem hentet direkte fra mortreet på Åkerø
 gård). På andre trær er eplene mer spraglete og stripet,
 omtrent slik som på noen av eplene på det omtalte bildet. På
 enkelte trær er eplene svært lyse i fargen. Vi kaller dem uof-
 fisielt "Hvit Åkerø", og dette er en variant som ikke er så
 populær som de øvrige. Denne hvite typen ble forøvrig omtalt
 av bl.a. Eneroth for over 100 år siden, så den betydelige far-
 gevariasjonen i 'Åkerø' har vært kjent i svært lang tid.
 Mvh Gustav Redalen

(PS: I Danmark er Åkerø et helt ukendt æblenavn.
 Bjørn Petersen, redaktør)

Åkerø-æbler fra Modum i det sydlige Norge

Lommens navn har rødder i kulturlandskabet: "Lomme" er et svensk navn for planten *Capsella bursa-pastoris* som på dansk hedder Hyrdetaske (herdeväska); på norsk Gjetertaske. Ligesom hyrdens lomme, rummer Lommen forskelligt nyttigt. Snarere information og inspiration end knive, proviant og fløjter. Det seje skind af svømmefuglen Lom har været brugt til fine hatte og (hyrde-) tasker. Det gør vi ikke, men naturen er stadig en kilde til fantasi og virkelyst. På godt og ondt.

Foto Lea Ström

Bliv prøvemedlem af Nordens eneste forening med temaet kulturlandskab:

Nordisk KulturlandskabsForbund

Nordisk KulturlandskabsForbund ser sammenhængen mellem natur og kultur som en helhed. NKF øger kundskaben om kulturlandskabets værdier, blandt andet gennem Lommen, Nordisk Bygd og www.n-kf.org, samt seminarer, konferencer, årsmøder og ekskursioner. Mange af medlemmerne arbejder med jordbrug, forvaltning eller forskning, og vort kontaktnet spænder over både over landegrænser faggrænser og kulturgrænser.

Årsavgift: Enskild: 250 DKK 300 SEK 275 NOK 30 €
Familj/ student/: 100 kr/10 €
Institutioner: 500 kr/50 €

Institutionsavgift ger rätt till fem exemplar av samtliga publikationer under året.

Kampagnetilbud: Hele første medlemsår er gratis!

(Nordens kulturlandskaber har nemlig brug for mere støtte fra flere støttepersoner)

NORGE

Pål Morten Skollerud
+47 90 03 79 16
pms@skollerud.com

Giro 0533 07 03 603
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Pål Morten Skollerud

DANMARK

Søren Espersen
+45 27 35 71 12
tordenhuset@mail.dk

Giro 8 96 50 80
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Søren Espersen

FINLAND

Heidi Saaristo-Levin
+358 50 54 62 936
hsaaristolevin@gmail.com

Giro 800018-70845295
Nordisk Kulturlandskapsförbund
v Heidi Saaristo-Levin

SVERIGE

Mats Folkesson
+46 70 68 33 340
mats.folkesson@lansstyrelsen.se

Giro 77 52 09-0
Nordisk Kulturlandskapsförb
v Olof Stroh

www.n-kf.org

LOMMEN 46, HÖST 2011

ISSN 1102-6553